

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΞΟΔΟΥ

Τ Π Ο

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Π. ΧΑΣΤΟΥΠΗ

Καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν

Ὑπομνήματα. H. L. Strack, SZ 1894.—A. Dillmann/V. Rys-
sel, KeH 1897³. — H. Holzinger, KHC 1900. — B. Baentsch,
HK 1903. — A. H. McNeile, WC 1908 (1931). — S. R. Driver,
CambrB 1911 (1953). — H. Gressmann, SAT 1922². — H.
Holzinger, HSAT 1922⁴. — F. M. T. Böhl, TU 1928. — B. U-
bach, MontsB 1929. — P. Heinisch, HS 1934. — G. Beer/K.
Galling, HAT 1939. — E. Kalt, HBK 1948. — J. Rabbino-
witz, SoncB 1950². — U. Cassuto, A Commentary on the Book of
Exodus, Jerusalem (1951 ἐβρ.) 1967. — B. Couroyer, JérusB 1952,
1958². — J. C. Rylaarsdam, IB 1952. — H. Schneider, Echter-
B 1952. — A. Clamer, Clamer-B 1956. — S. Goldman, From
Slavery to Freedom, 1958. — M. Noth, ATD 1959 (1973⁵). — C. H.
Davies, Torch-B 1967. — M. Greenberg, Understanding Exo-
dus, 1, 1969. — J. Ph. Hyatt, CB 1971. — B. S. Childs, OTL
1974. — W. H. Schmidt, BK 1974 κ. ἐφεξ. — G. A. F. Knight,
Theology as Narration: A Commentary on the Book of Exodus, Grand
Rapids/Mich. 1976. — F. R. McCurley, PC 1979.

Ἄλλα βοηθήματα. J. E. Carpenter/G. Harford, The Com-
position of the Hexateuch, London 1902.—O. Eissfeldt, Hexateuch
—Synopsis, Leipzig 1922.—J. Pedersen, Israel, Its Life and Culture,
I-II 1926, III-IV 1940. — M. Noth, Das System der zwölf Stämme
Israels, 1930, σ. 65-86. — O. Eissfeldt, Baal Zaphon, Zeus Kasios
und der Durchzug der Israeliten durchs Meer, Halle 1932. — B.
Βέλλα, Κριτικὰ εἰς τὸ βιβλίον τῆς ἐξόδου, Ἱεροσόλυμα 1932. — H.
Schmökel, Jahwe und die Keniter, JBL 52 (1933), σ. 212-229.
— J. Pythian-Adams, The Call of Israel, 1934. — W. Ru-
dolph, Der Aufbau von Ex 19 — 34, BZAW 66 (1936), σ. 41-48. —
A. Lucas, The Route of the Exodus of the Israelites from Egypt,
London 1938.—O. Eissfeldt, Die Komposition von Exodus 1—12.
Eine Rettung des Elohisten, ThB 18 (1939), σ. 224 ἐξ. (=Kleine Schrif-
ten II, Tübingen 1963, σ. 160 ἐξ.—M. Noth, Der Schauplatz des Mee-

reswunders, ἐν O. Eissfeldt-Festschrift, Halle 1947, σ. 181-190. — C. A. Simpson, The Early Traditions of Israel, Oxford 1948. — F. V. Winnett, The Mosaic Tradition, Toronto 1949. — W. F. Albright, Baal-Zephon, ἐν A. Bertholet-Festschrift, Tübingen 1950, σ. 1-14. — C. F. Nims, Bricks Without Straw, BA 13 (1950), σ. 22-28. — H. H. Rowley, From Joseph to Joshua, London 1950. — T. C. Vriezen, *Ehje 'aser 'ehje*, ἐν A. Bertholet-Festschrift, Tübingen 1950, σ. 498-512. — G. von Rad, Der Heilige Krieg im alten Israel, Göttingen 1951. — J. G. Griffiths, The Egyptian Derivation of the Name Moses, JNES 12 (1953), σ. 225-231. — M. Haelvoet, La théophanie du Sinaï, EThL 29 (1953), σ. 374-397. — T. O. Lambdin, Egyptian Loan Words in the Old Testament, JAOS 73 (1953), σ. 145-155. — J. Gray, The Desert Sojourn of the Hebrews and the Sinai-Horeb Tradition, VT 4 (1954), σ. 148-154. — E. Schild, On Exodus III, 14 — «I am that I am», VT 4 (1954), σ. 296-302. — H. Cazelles, Les Localisations de l'Exode et la critique littéraire, RB 62 (1955), σ. 321-364. — P. W. Skehan, Exodus in the Samaritan Recension from Qumran, JBL 74 (1955), σ. 182-187. — G. R. Driver / J. C. Miles (eds.), The Babylonian Laws, Oxford 1955/56 (τῶμοι 2). — R. North, Date and Unicity of the Exodus, AER 134 (1956), σ. 161-182. — G. E. Wright, Biblical Archaeology, Philadelphia 1957, σ. 53-68. — E. Gese, λ. Exodus, ἐν RGG³ II. Band (1958), σ. 831. — F. C. Fensham, New Light on Exodus 21:6 and 22:7 from the Laws of Eshnunna, JBL 78 (1959), σ. 160 ἐξ. — K. Koch, Die Priesterschrift von Exodus 25 bis Leviticus 16, (FRLANT 71) Göttingen 1959. — J. Muilenburg, The Form and Structure of Covenantal Formulations, VT 9 (1959), σ. 347-365. — O. Eissfeldt, Lade und Gesetzestafeln, ThZ 16 (1960), σ. 281-284. — D. N. Freedman, Name of the God of Moses, JBL 79 (1960), σ. 151-156. — W. Beyerlin, Herkunft und Geschichte der ältesten Sinaitraditionen, Tübingen 1961 (=Origins and History of the Oldest Sinaitic Traditions, Oxford 1965). — F. M. Cross, jr., The Ancient Library of Qumran, 1961, σ. 184 ἐξ. — O. Eissfeldt, Die älteste Erzählung vom Sinaibund, ZAW 73 (1961), σ. 137-146. — R. de Vaux, Ancient Israel: Its Life and Institutions, New York 1961 (γαλλικὴ ἔκδοσις Les Institutions de l'Ancien Testament, 1958/60). — M. Baillet l.ζ., ἐν DJD III (1962), σ. 49 ἐξ., 142. — F. M. Cross, jr., Yahweh and the God of the Patriarchs, HThR 55 (1962), σ. 225-258. — O. Kaiser, Die mythische Bedeutung des Meeres in Ägypten, Ugarit und Israel, BZAW 78 (1962²), σ. 122 ἐξ. — M. L. Newman, jr., The People of the Covenant, New York 1962.—

R. S m e n d, jr., λ. Exodus, ἐν BHH I (1962), σ. 460-461.—G. E. W r i g h t, λ. Exodus, Book of, ἐν IDB 2 (1962), σ. 188-197. — W. F. A l b r i g h t, Jethro, Hobab and Reuel in Early Hebrew Tradition, CBQ 25 (1963), σ. 1-11. — D. D a u b e, The Exodus Pattern in the Bible, London 1963. — A. L a u h a, Das Schilfmeermotiv im Alten Testament, (VT Suppl) 1963.—D. J. M c C a r t h y, Treaty and Covenant, Rome 1963.—K. B a l t z e r, Das Bundesformular, (WMANT 4), Neukirchen, 1964². — F. C. F e n s h a m, Did a Treaty between the Israelites and the Kenites exist?, BASOR 175 (Oct. 1964), σ. 51-54. — G. F o h r e r, Überlieferung und Geschichte des Exodus; Eine Analyse von Ex. 1—15, (BZ AW 91) Berlin 1964. — L. S. H a y, What really happened at the Sea of Reeds?, JBL 83 (1964), σ. 297-403. — J. P. H y a t t, The Origin of Mosaic Yahwism, ἐν The Teacher's Yoke, ed. by E. J. V a r d a m a n / J. L. G a r r e t t, Waco/Tex. 1964, σ. 85-93.—F. N ö t s c h e r, Bundesformular und «Amtsschimmel», BZ NF 9 (1965), σ. 181 ἐξ. — D. J. M c C a r t h y, Moses' Dealings with Pharaoh: Exod. 7,8—10,27, CBQ 27 (1965), σ. 336-347.—Τ ο ὺ α ὐ τ ο ὺ, Plagues and Sea of Reeds: Exodus 5—14, JBL 85 (1966), σ. 137-158. — Τ ο ὺ α ὐ τ ο ὺ, Der Gottesbund im Alten Testament, (StBSt 13) Stuttgart 1966. — F. M. C r o s s, The Divine Warrior in Israel's Early Cult, ἐν Biblical Motifs, ed. by A. A l t m a n n, Cambridge/Mass. 1966. — J. M u i l e n b u r g, A Liturgy on the Triumphs of Yahweh, ἐν Studia Biblica et Semitica T h e o d o r o C h r i s t i a n o V r i e z e n Dedicata, Wegeningen 1966, σ. 233-251. — M. A b e r b a c h, /L. S m o l a r, Aaron, Jeroboam, and the Golden Calves, JBL 86 (1967), σ. 129-140. — B. S. C h i l d s, Deuteronomic Formulae of the Exodus Tradition, ἐν Hebräische Wortforschung, W. B a u m g a r t n e r-Festschrift, VTSuppl 16, Leiden 1967, σ. 30 ἐξ. — J. P. H y a t t, Was Yahweh originally a Creator Deity?, JBL 86 (1967), σ. 369-377. — D. B. R e d f o r d, The Literary Motif of the Exposed Child, Numen 14 (1967), σ. 209-228. — W. R i c h t e r, Beobachtungen zur theologischen Systembildung in der alttestamentlichen Literatur anhand des «kleinen geschichtlichen Credo», ἐν Wahrheit und Verkündigung, M. S c h m a u s-Festschrift, Paderborn 1967, σ. 175 ἐξ. — W. F. A l b r i g h t, Yahweh and the Gods of Canaan, New York 1968. — G. W. C o a t s, Rebellion in the Wilderness. The Murmuring Motif in the Wilderness Traditions of the Old Testament, Nashville 1968. — J. M u i l e n b u r g, The Intercession of the Covenant Mediator (Exod. 33: 1a,12-17), ἐν Words and Meanings, 1968, σ. 159-181. — S. d e V r i e s, The Origin of the Murmuring Tradition, JBL 87 (1968), σ. 51-59. — K. K o c h, Die Hebräer vom Auszug aus

Ägypten bis zum Grossreich Davids, VT 19 (1969), σ. 37-81. — R. de Vaux, Sur l'Origine Kenite ou Madianite du Yahvisme, Eretz-Israel 9 (1969), σ. 28-32. — L. Perlitt, Bundestheologie im Alten Testament, (WMANT 36) Neukirchen 1971. — E. Zenger, Die Sinaitheophanie. Untersuchungen zum jahwistischen und elohistischen Geschichtswerk, (FzB 3) Würzburg 1971. — G. W. Coats, An Exposition for the Wilderness Traditions, VT 22 (1972), σ. 288-295. — W. Fuss, Die deuteronomistische Pentateuchredaction in Exodus 3—17, (BZAW 126) Berlin 1972. — M. Greenberg, λ. Exodus, Book of, ἐν EJ τόμ. 6 (1972), σ. 1050-1067. — E. Kutsch, Verheissung und Gesetz. Untersuchungen zum sogenannten «Bunde» im Alten Testament, (BZAW 131) Berlin 1972. — A. Reichert, Der Jehowist und die sogenannten deuteronomistischen Erweiterungen im Buch Exodus, Diss. ev. theol. Tübingen 1972. — S. Herrmann, Geschichte Israels in alttestamentlicher Zeit, München 1973, σ. 109 ἐξ. — E. W. Nicholson, Exodus and Sinai in History and Tradition, Growing Points in Theology, Richmond/Va. 1973. — P. Weimar, Untersuchungen zur priesterschriftlichen Exodusgeschichte, (FzB 9) Würzburg 1973. — F. R. McCurley, «And after six days» (Mark 9:2): A Semitic Literary Device, JBL 93 (1974), σ. 67-81. — P. Weimar/E. Zenger, Exodus, Geschichten und Geschichte der Befreiung Israels, (StBSt 75) Stuttgart 1975. — W. Zimmerli, Grundriss der alttestamentlichen Theologie, Stuttgart 1975². — H. J. Boecker, Recht und Gesetz im Alten Testament und im Alten Orient, Neukirchen 1976. — W. H. Schmidt, Jahwe in Ägypten, Kairos NF 18 (1976), σ. 43 ἐξ. — W. Brueggemann, The Land, Overtures to Biblical Theology, Philadelphia 1977. — V. Fritz, Tempel und Zelt. Studien zum Tempelbau in Israel und zu dem Zeltheiligtum der Priesterschrift, (WMANT 47) Neukirchen 1977. — D. Robertson, The Old Testament and the Literary Critic, Guides to Biblical Scholarship, Philadelphia 1977. — O. Kaiser, Einleitung in das Alte Testament, 1978¹, σ. 41 ἐξ. — R. Smend, Die Entstehung des Alten Testaments, 1978, σ. 33 ἐξ.

α'. 'Ονομασία

Τὸ βιβλίον τοῦτο καλεῖται ἐν μὲν τῇ ἐβραϊκῇ βίβλῳ Βε - 'έλλε σεμώθ (=καὶ ταῦτα τὰ ὀνόματα) ἢ ἀπλῶς σεμώθ (=ὀνόματα) ἀπὸ τῆς ἀρκτικῆς του φράσεως, ἐν δὲ τῇ μεταφράσει τῶν Ο' "Εξόδος (ἐνν. ἐκ τῆς Αἰγύπτου) ἀπὸ τοῦ κυριωτάτου τῶν ἐν αὐτῷ ἱστορουμένων γεγονότων (κεφ. 13—15). Ἐκ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' κατὰγεται ἡ ἐν τῇ Βουλγάτᾳ, καὶ μέσω

ταύτης ἐν ταῖς νεωτέραις μεταφράσεσιν, ὀνομασία Exodus. Εἶναι δ' ἡ Ἑξοδος κατὰ σειρὰν τὸ δεύτερον βιβλίον τῆς Π. Διαθήκης καὶ ἐν ταύτῃ τὸ δεύτερον τμῆμα τοῦ πενταμεροῦς βιβλίου τοῦ Νόμου, οὗτινος ὁ συνήθης τίτλος εἶναι Πεντάτευχος.

β'. Περιεχόμενον

Ἐν τῷ ὑπὸ ἐξέτασιν βιβλίῳ, συγκειμένῳ ἐκ 40 κεφαλαίων, συνεχίζεται ἡ ἐν τῇ Γενέσει ἀρξαμένη ἱστορία τῆς θείας ἀποκαλύψεως ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰωσήφ μέχρι τῆς ἐν Σινᾷ νομοθεσίας κατὰ τὸ πρῶτον ἀπὸ τῆς ἐξόδου ἔτος. Περιέχεται δηλ. ἐν αὐτῷ ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐν τῇ Γενέσει μὴ εἰσέτι ἐμφανιζομένου καὶ μόνον ἐν Ἑξ. 1,7 τὸ πρῶτον προϋποτιθεμένου, ὡς ἐκ τῆς ἐκ πατριαρχικῆς οἰκογενείας προελεύσεώς του, λαοῦ Ἰσραήλ. Λεπτομερέστερον δ' ἐν τῇ Ἑξόδῳ κατὰ τριμερῇ ταύτης διαίρεσιν ἐκτίθενται τὰ κάτωθι.

α'. Θεία ἀπελευθέρωσις τοῦ Ἰσραήλ· ἡ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Μωϋσέως ἐξοδος ἐκ τῆς Αἰγύπτου τοῦ ἐν ταύτῃ καταπιεζομένου Ἰσραήλ (1,1—15, 21).

1. Ἡ ὑπὸ τοῦ νέου φαράω καταδυνάστευσις τοῦ Ἰσραήλ ἐν Αἰγύπτῳ (1,1-22).

- 1) Πλήθυνσις τῶν Ἰσραηλιτῶν, 1,1-7.
- 2) Καταπίεσις τῶν Ἰσραηλιτῶν, 1,8-14.
- 3) Διαταγὴ θανατώσεως τῶν βρεφῶν τῶν Ἰσραηλιτῶν, 1,15-22.

2. Ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀνάδειξις τοῦ Μωϋσέως εἰς ἐλευθερωτὴν τοῦ λαοῦ του (2,1—4,31).

- 1) Γέννησις τοῦ Μωϋσέως, 2,1-10.
- 2) Φυγὴ τοῦ Μωϋσέως εἰς Μιδαὶν, 2,11-25.
- 3) Ἡ φλεγόμενη βόσκεις κλησὶς τοῦ Μωϋσέως, 3,1-6.
- 4) Ἀποστολὴ τοῦ Μωϋσέως, 3,7-12.
- 5) Ἀποκάλυψις τοῦ θεοῦ ὀνόματος, 3,13-15.
- 6) Μωϋσῆς καὶ πρεσβῦται, 3,16-22.
- 7) Δύναμις τῶν ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως, ποιουμένων τριῶν σημείων, 4,1-9.

- 8) Ὁ Ἀαρὼν ὑποφήτης τοῦ Μωϋσέως, 4,10-17.
- 9) Ἐπιστροφὴ τοῦ Μωϋσέως ἐκ Μιδαὶν, 4,18-31.

3. Ἀκαρποὶ διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ φαράω (5,1—7,13).

- 1) Πρώτη συνέντευξις μετὰ τοῦ φαράω, 5,1—6,1.
- 2) Ἑτέρα διήγησις περὶ τῆς κλήσεως τοῦ Μωϋσέως, 6,2-13.

3) Γενεαλογία τοῦ Μωϋσέως καὶ τοῦ Ἀαρών, 6,14-30.

4) Ὁ Ἀαρών ὑποφῆτης τοῦ Μωϋσέως, 7,1-7.

5) Μετατροπὴ τῆς ῥάβδου τοῦ Ἀαρών εἰς ὄφιν, 7,8-13.

4. Αἱ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ δέκα πληγαὶ κατὰ τῆς Αἰγύπτου (7,14—10,29. Ἡ δεκάτη πληγὴ ἐν 12,29-36).¹

1) Πρώτη πληγὴ· μετατροπὴ τῶν ὕδατων εἰς αἷμα, 7,14-24.

2) Δευτέρα πληγὴ· ἐπιδρομὴ βατράχων, 7,25—8,15.

3) Τρίτη πληγὴ· ἐπιδρομὴ σκνιπῶν, 8,16-19.

4) Τετάρτη πληγὴ· ἐπιδρομὴ μυιῶν, 8,20-32.

5) Πέμπτη πληγὴ· πτώσις ἐπιδημικῆς νόσου ἐπὶ τῶν κτηνῶν, 9,1-7.

6) Ἑκτὴ πληγὴ· ἐμφάνισις ἑλκιδῶν ἐξανθημάτων ἐπὶ ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν, 9,8-12.

7) Ἑβδόμη πληγὴ· πτώσις χαλάζης, 9,13-35.

8) Ὀγδόη πληγὴ· ἐπιδρομὴ ἀκρίδων, 10,1-20.

9) Ἐνάτη πληγὴ· ἐπέλευσις σκότους, 10,21-29.

5. Νύξ τοῦ πάσχα καὶ ἔξοδος ἐκ τῆς Αἰγύπτου (11,1—13,16).

1) Ἡ δεκάτη πληγὴ προεξαγγελλομένη, 11,1-10.

2) Θέσπισις τῶν ἑορτῶν πάσχα καὶ ἀζύμων, 12,1-28.

3) Δεκάτη πληγὴ· θάνατος τῶν πρωτοτόκων τῶν αἰγυπτίων, 12,29-36.

4) Ἀναχώρησις τῶν Ἰσραηλιτῶν· ἡ ἀπὸ Ραμσῆς εἰς Σουκκὼθ πορεία, 12,37-42.

5) Διατάξεις περὶ πάσχα, 12,43-51.

6) Διατάξεις περὶ πρωτοτόκων καὶ περὶ ἀζύμων, 13,1-16.

1. G. M a. C a m p s, Midraš sobre la historia de les plagues, ἐν Miscellanea Biblica U b a c h, 1953, σ. 97-113. — H.-P. M ü l l e r, Die Plagen der Apokalypse, eine formgeschichtliche Untersuchung, ZNW 51 (1960), σ. 268-278. — H. E i s i n g, Die ägyptischen Plagen, ἐν J u n k e r-Festschrift, 1961, σ. 75-87. Ἐκ τῆς εἰς πηγᾶς (J, E, P) ἀναλύσεως τοῦ περιεχομένου τῆς Ἑξόδου γίνεται φανερόν ὅτι οὐδεμία τούτων περιέχει ἀπάσας τὰς δέκα πληγὰς. Οὕτω περιέχονται ἐν J ἑπτὰ (1: αἷμα, 2: βάτραχοι, 4: μυῖαι, 5: νόσος κτηνῶν, 7: χαλάζα, 8: ἀκρίδες, 10: θάνατος τῶν πρωτοτόκων), ἐν E πέντε (1: αἷμα, 7: χαλάζα, 8: ἀκρίδες, 9: σκότος, 10: θάνατος τῶν πρωτοτόκων) καὶ ἐν P πέντε (1: αἷμα, 2: βάτραχοι, 3: σκνίπες, 6: ἑλκη, 10: θάνατος τῶν πρωτοτόκων). Εἰρήσθω δ' ἐν παρόδῳ ὅτι πολλὰ, πλὴν ἥμιστα πειστικά, εἶναι αἱ πρὸς φυσικὴν ἐξήγησιν τῶν πληγῶν γενόμεναι προσπάθειαι ἐρευνητῶν, ὧν ἄξιοι ἰδίᾳς μνείας εἶναι οἱ ἐξῆς: E. H u n t i n g t o n, The Pulse of Progress, New York 1926, σ. 194-209. — E. S t e c h o w, Santorin-Katstrophe und «Ägyptische Finsternis», FF 26 (1950), σ. 174. — I. V e l i k o v s k y, Welten im Zusammenstoß, 1952³. — Greta Horst, The Plagues of Egypt, ZAW 69 (1957). — Πρὸς J. P. H y a t t, ὑπόμν. 1971, σ. 336-345: Appendix.

6. Θαυμαστή διάβασις τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης² (13,17—15,21).

1) Ἡ ἀπὸ Σουκκὼθ εἰς Ἐρυθρὰν θάλασσαν πορεία, 13,17—14,4.

2) Ἡ ὑπὸ τῶν αἰγυπτίων καταδίωξις τῶν Ἰσραηλιτῶν, 14, 5-20.

3) Διάσωσις τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ καταπόντισμός τῶν αἰγυπτίων, 14,21-31.

4) Ἐπινίκιον ᾠσμα τοῦ Μωϋσέως, 15,1-19.

5) ᾠσμα τῆς Μαριάμ, 15,20-21.

β'. Ἡ ἀπὸ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης μέχρι τοῦ ὄρους Σινᾶ πορεία (15,22—18,27).

1. Ἡ παρὰ τὴν Μαρά (Ο' Μερράν) θαυμαστή μετατροπὴ τοῦ πικροῦ ὕδατος εἰς γλυκὺ (15,22-26).

2. Ἡ ἐν τῇ ἐρήμῳ Σιν ἑναρξίς διατροφῆς τοῦ Ἰσραὴλ διὰ μάννα³ καὶ ὀρτύγων (15,27—16,36).

3. Ἡ παρὰ τὴν Ραφιδεὶν θαυμαστὴ ἀνάβλυσις ὕδατος ἐκ τοῦ βράχου (17,1-7).

4. Ἡ κατὰ τῶν ἀμαληκитῶν νίκη (17,8-16).

5. Ἡ πρὸς τὸν Μωϋσῆν ἐπίσκεψις τοῦ μιδιανίτου ἱερέως Ἰοθὼρ (18,1-27).

γ'. Ἡ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ ἀποκάλυψις (19,1—40,38).

α) Ἡ μεταξὺ Γλαχβὲ καὶ Ἰσραὴλ συναφθεῖσα ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ διαθήκη καὶ ἡ αὐτόθι πρώτη νομοθεσία (19,1—24,18).

1. Θεοφάνεια (19,1-25).

2. Δεκάλογος (20,1-17).

3. Ὁ ἀπὸ Θεοῦ φόβος τοῦ λαοῦ (20,18-21).

4. Βιβλίον τῆς διαθήκης (20,22—23,33).

1) Εἰσαγωγὴ, 20,22.

2) Λατρευτικαὶ διατάξεις, 20,23-26.⁴

2. Κυριολ. Θαλάσσης καλάμων (γιάμ σούφ). Πρβ. N. H. Snaithe, Yam sùp: The Sea of Reeds: the Red Sea VT 15 (1965), σ. 395-398.

3. F. S. Bodenheimer, The Manna of Sinai, BA 10 (1947), σ. 2-6.

4. J. J. Stamm, Zum Altargesetz im Bundesbuch, ThZ 1 (1945), σ. 304 ἐξ. — E. Robertson, The Altar of Earth (Exodus XX 24-26), JJS 1 (1948), σ. 12-21. — D. Conrad, Studien zum Altargesetz Ex 20,24-26, Diss. Marburg 1966, Marburg 1968.

- 3) Ἐπιγραφή, 21,1.
- 4) Διατάξεις περὶ δουλείας, 21,2-11.⁵
- 5) Θανάσιμα ἐγκλήματα, 21,12-17.
- 6) Διατάξεις περὶ κακώσεων, 21,18-32.⁶
- 7) Διατάξεις περὶ φθορᾶς ξένης περιουσίας, 21,33—22,17.
- 8) Τρία θανάσιμα ἐγκλήματα, 22,18-20.
- 9) Διάφοροι διατάξεις ἀνθρωπιστικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος, 22,21-32.⁷
- 10) Διατάξεις περὶ εὐθυκρισίας, 23,1-9.
- 11) Διατάξεις περὶ σαββατικοῦ ἔτους καὶ περὶ σαββάτου, 23,10-12.
- 12) Περιληπτικὴ παραίνεσις, 23,13.
- 13) Διατάξεις περὶ ἐτησίων ἐορτῶν καὶ ἄλλων λατρευτικῶν θεσμῶν, 23,14-19.
- 14) Κατακλείς· ἐπαγγελίαι καὶ παραίνεσις, 23,20-33.
5. Ἐπισφράγισις τῆς διαθήκης (24,1-18).
- β) Σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου (25,1—40,38).
1. Διατάξεις ἀφορῶσαι εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου καὶ τὴν ἐν ταύτῃ λατρείαν (25,1—31,18).
- 1) Προσφοραὶ τοῦ λαοῦ, 25,1-9.
- 2) Κιβωτὸς τῆς διαθήκης, 25,10-22.
- 3) Τράπεζα τῶν ἄρτων προθέσεως, 25,23-30.
- 4) Ἑπτάφωτος χρυσῇ λυχνία, 25,31-40.
- 5) Σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου, 26,1-37.
- 6) Θυσιαστήριον ὀλοκαυτωμάτων, 27,1-8.
- 7) Αὐλὴ τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου, 27,9-19.

5. P. Heinisch, Das Sklavenrecht in Israel und im Alten Orient, StC 11 (1934 /35), σ. 201-218. — I. Mendelsohn, The Conditional Sale into Slavery of Free-born Daughters in Nuzi and the Law of Exod. 21,7-11, JAOS 55 (1935), σ. 190-195.

6. Περὶ τοῦ ἐν στ. 23-25 νόμου ἀνταποδόσεως πρὸς. A. Alt, Zur Talionsformel, ZAW 52 (1934), σ. 303-305 (=Kleine Schriften, I 1953, σ. 341-344. — A. S. Diamond, An Eye for an Eye, Iraq 19 (1957), σ. 151-155. — Περὶ τοῦ ἐν στ. 28 κεραιτοῦ βοῦς πρὸς. A. van Selms, The Goring Ox in Babylonian and Biblical Law, ArOr 18/IV (1950), σ. 321-330.

7. I. Lewy, Dating of Covenant Code Sections on Humaneness and Righteousness (Ex XXII 20-26; XXIII 1-9), VT 7 (1957), σ. 322-326. — F. Ch. Fensham, Widow, Orphan, and the Poor in Ancient Near Eastern Legal and Wisdom Literature, JNES 21 (1962), σ. 129-139.

- 8) Ἐλαιον διὰ τὴν λυχνίαν, 27,20-21.
 - 9) Ἐνδυμασία τοῦ ἱερατείου, 28,1-43.
 - 10) Καθιέρωσις τῶν ἱερέων, 29,1-46.
 - 11) Θυσιαστήριον θυμιάματος, 30,1-10.
 - 12) Προσφορὰ ἡμίσεος σίκλου, 30,11-16.
 - 13) Χαλκοῦς λουτήρ, 30,17-21.
 - 14) Χριστήριον ἔλαιον, 30,22-33.
 - 15) Θυμίαμα, 30,34-38.
 - 16) Οἱ τεχνῖται Βετσαλέλ καὶ Ὁχολιάβ (Ὁ' Ἐλιάβ), 31,1-11.
 - 17) Ἐντολὴ τηρήσεως τοῦ σαββάτου, 31,1-18.
2. Ἀποστασία τοῦ Ἰσραὴλ καὶ δευτέρα νομοθεσία (32,1—34,35).
- 1) Κατασκευὴ τοῦ χρυσοῦ μόσχου, 32,1-6.
 - 2) Πρώτη μεσολάβησις τοῦ Μωϋσέως ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ, 32,7-14.
 - 3) Θραῦσις τῶν πλακῶν ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως, 32,15-24.
 - 4) Καθιέρωσις τῶν λευιτῶν, 32,25-29.
 - 5) Δευτέρα μεσολάβησις τοῦ Μωϋσέως ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ, 32,30-35.
 - 6) Ἡ μετὰ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ Μωϋσέως παρουσία τοῦ Θεοῦ, 33,1-23.
 - 7) Ἀνανέωσις τῆς σинаϊτικῆς διαθήκης, 34,1-35.
3. Ἐκτέλεσις τῶν περὶ κατασκευῆς τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ (35,1—40,38).
- 1) Τήρησις τοῦ σαββάτου, 35,1-3.
 - 2) Προσφοραὶ τοῦ λαοῦ, 35,4—36,7.
 - 3) Σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου, 36,8-38.
 - 4) Κιβωτὸς τῆς διαθήκης, 37,1-9.
 - 5) Τράπεζα τῶν ἄρτων προθέσεως, 37,10-16.
 - 6) Ἐπτάφωτος χρυσῇ λυχνία, 37,17-24.
 - 7) Θυσιαστήριον θυμιάματος, 37,25-28.
 - 8) Ἐλαιον χριστήριον καὶ θυμίαμα, 37,29.
 - 9) Θυσιαστήριον ὀλοκαυτωμάτων, 38,1-7.
 - 10) Χαλκοῦς λουτήρ, 38,8.
 - 11) Αὐλὴ τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου, 38,9-20.
 - 12) Ὑπολογισμὸς καὶ χρῆσις τῶν ἐκ προσφορῶν μετάλλων, 38,21-31.
 - 13) Ἐνδυμασία τοῦ ἱερατείου, 39,1-31.
 - 14) Περάτωσις καὶ παράδοσις τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου, 39,32-43.

15) Ἑτοιμασία τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου καὶ τῶν σκευῶν αὐτῆς, 40,1-33.

16) Ἡ διὰ τῆς δόξης τοῦ Γραχβὲ πλήρωσις τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου, 40,34-38.

γ'. Γένεσις τοῦ βιβλίου

Τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν βιβλίον δὲν εἶναι αὐτοτελές, καθόσον ὡς μέρος τῆς Πεντατεύχου ἔχει τὴν διασκευαστικὴν ὕφην ταύτης. Διακρίνονται δ' ἐν αὐτῷ, ὥσπερ καὶ ἐν τῷ β' μέρει τῆς Γενέσεως τρεῖς κύριαι πηγαί, ἥτοι ἡ Γραχβικὴ (J), ἡ Ἑλωχειμικὴ (E) καὶ ἡ Ἰερατικὴ (P), ὧν ἀντιστοίχως πιθανὴ καταγωγή εἶναι ἡ ἐκ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς βασιλείας τοῦ Σολομῶντος (J), ἐκ τοῦ α' ἡμίσεος τῆς 8ης ἐκ/δος π.Χ. (E) καὶ ἐκ τοῦ μεταξὺ τῆς 6ης καὶ τῆς 5ης ἐκ/δος π.Χ. χρονικοῦ διαστήματος (βλ. ἡμέτ. ἔ. Εἰσαγωγή εἰς τὴν Π. Διαθήκην, 1981, σ. 189 ἐξ.). Ἐν τῷ α' μέρει τοῦ βιβλίου, ἀρχικῶς ἀνεξάρτητον ἐκ τῶν πηγῶν θεωρεῖται τὸ παλαιότερον τμήμα (στ. 1-8 ἢ μᾶλλον στ. 1-12) τοῦ ἐπὶ τῇ διαβάσει τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἐπινικίου ὕμνου (15,1-18), ὅστις συνήθως καταβιβάζεται εἰς τὴν 7ην ἐκ/δα π.Χ. Ἡ ἐν κεφ. 19-24 σύνθεσις τῶν πηγῶν εἶναι πολυπλοκώτερα τῆς ἐν τῇ Γένεσει. Τοῦτο δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὀφείλεται καὶ εἰς καταφανῆ δευτερονομιστικὴν διασκευὴν, γενομένην κατὰ τὰ μέσα τῆς 6ης ἐκ/δος π.Χ. καὶ οὖσαν προγενεστέραν τῆς πηγῆς P. Ἐξ ἄλλου τυγχάνει ἀμφισβητήσιμος ἡ εἰς οἰκείας πηγὰς ἐναρμογὴ διαφόρων νομοθετικῶν καὶ ποιητικῶν ἐδαφίων. Πάντως τὰ δεδομένα τῆς ἄχρι τοῦδε ἐρεύνης ἐπιτρέπουν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐν τῷ νομικῷ τμήματι (19,1-24,18) ὁ ἠθικὸς δεκάλογος (20,1-17)⁸ καὶ τὸ βιβλίον τῆς διαθήκης (20,22-23,33)⁹ ἔχουν ἰδίαν ἱστορίαν

8. S. Mowinkel, Le décalogue, Paris 1927. — Τοῦ αὐτοῦ, Zur Geschichte der Dekaloge, ZAW 55 (1937), σ. 218-235. — J. J. Stamm, Der Decalog im Lichte der neueren Forschung, Stuttgart 1958 (1962²). — K. Koch, Tempel-einlassliturgien und Dekaloge, ἐν Studien zur Theologie der alttestamentlichen Überlieferungen, G. von Rad-Festschrift, Neukirchen 1961, σ. 145 ἐξ. — H. Graf Reventlow, Gebot und Predigt im Dekalog, Gütersloh 1962. — H. H. Rowley, Moses and the Decalogue, ἐν Men of God, London 1963, σ. 1-36. — G. Fohrer, Das sogenannte apodiktisch formulierte Recht und der Dekalog, KuD 11 (1965), σ. 49 ἐξ. (=Studien zur alttestamentlichen Theologie und Geschichte, BZAW 115, Berlin 1969, σ. 120 ἐξ.). — E. Nielsen, Die zehn Gebote. Eine traditions-geschichtliche Skizze, (ATHd 8) Kopenhagen 1965. — H. Gese, The Structure of the Decalogue, Fourth World Congress of Jewish Studies: Papers, Vol. I, Jerusalem 1967. — Τοῦ αὐτοῦ, Der Dekalog als Ganzheit betrachtet, ZThK 64 (1967), σ. 121 ἐξ. (=Vom Sinai zum Zion, BEvTh 64, München 1974, σ. 63 ἐξ. — A. Jepsen, Beiträge zur Auslegung und Geschichte des Dekalogs, ZAW 79 (1967), σ. 277 ἐξ. — J. J. Stamm/M. E. Andrew, The Ten Commandments in Recent Research, London 1967. — E. Nielsen, The Ten Commandments in New Perspe-

καὶ ἀνεξάρτητον ἐκ τῶν εἰρημένων πηγῶν προέλευσιν. Ἡ ἔνταξις τοῦ μὲν ἡθικοῦ δεκαλόγου συνήθως ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἑλωχειμιστὴν, τοῦ δὲ βιβλίου τῆς διαθήκης εἰς τὸν δευτερονομιστικὸν διασκευαστὴν (RD). Εἶναι δὲ λίαν πιθανὸν ὅτι ὁ διασκευαστὴς οὗτος ἐνέταξε τὸν κώδικα τῆς διαθήκης τῇ προσθήκῃ ἐνθὲν μὲν εἰσαγωγῆς (20,22, ἴσως καὶ 21,1) καὶ συμπεράσματος (23, 20-33), ἐνθὲν δὲ τοῦ χωρίου 24,4a,7 δι' οὗ ὠνόμασε τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος κώδικα «τὸ βιβλίον τῆς διαθήκης».

Ἐκ τῶν τριῶν περικοπῶν τοῦ λατρευτικοῦ τμήματος (κεφ. 25—40) ἡ πρώτη (κεφ. 25—31), περιέχουσα διατάξεις περὶ τῆς κατασκευῆς τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου, καὶ ἡ τρίτη (κεφ. 35—40), ἀφορῶσα εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν περὶ τῆς κατασκευῆς τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, ἀνήκουν ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν ἱερατικὴν πηγὴν, ἐνῶ ἡ δευτέρα (κεφ. 32—34) παρουσιάζει προβλήματα, ὧν ἡ ἐπίλυσις εἶναι δυσχερεστάτη. Παρὰ ταῦτα ἡ συσχέτισις τῆς περὶ τοῦ χρυσοῦ μόσχου ἀφηγήσεως (32,1-6)¹⁰ πρὸς τὴν γλαυκὴν

ctive, London 1968. — H. Cazelles, Les Origines du Decalogue, Eretz-Israel 9 (1969), σ. 14-19. — A. Phillips, Ancient Israel's Criminal Law. A new Approach to the Decalogue, Oxford 1970. — W. H. Schmidt, Überlieferungsgeschichtliche Erwägungen zur Komposition des Dekalogs, ἐν Congress Volume Uppsala 1971, SVT 22, Leiden 1972, σ. 201 ἐξ.

9. B. Baentsch, Das Bundesbuch Ex. XX 22. — XXIII 33, Halle 1892. — W. Nowack, Das Bundesbuch, BZAW 34 (1920), σ. 132-140. — L. Waterman, Pre-Israelite Laws in the Book of the Covenant, AJS 38 (1921/22), σ. 36-54. — A. Jepsen, Untersuchungen zum Bundesbuch, (BWANT 41) Stuttgart 1927. — J. Morgenstern, The Book of the Covenant, HUCA 5 (1928), σ. 1-151, 7 (1930), σ. 19-258, 8-9 (1931/32), σ. 1-150, 741-746, 33 (1962), σ. 59-105. — W. Caspari, Heimat und soziale Wirkung des alttestamentlichen Bundesbuches, ZDMG 83 (1929), σ. 97-120. — R. H. Pfeiffer, The Transmission of the Book of the Covenant, HThR 24 (1931), σ. 99-109. — H. Cazelles, L'auteur du Code de l'Alliance, RB 52 (1945), σ. 173-191. — Τοῦ αὐτοῦ, Études sur le Code de l'Alliance, Paris 1946. — B. Kipper, De origine mosaica «Libri Foederis», VD 29 (1951), σ. 77-87, 159-171. — J. A. Thompson, The Book of the Covenant Ex 21—23 in the Light of Modern Archaeological Research, ABR 2 (1952), σ. 97-107. — J. G. Aalders, De verhouding tussen het Verbondsboek van Mozes en de Codex Hammurabi, 1959. — A. van Selms, Die Bondsboek en die reg van Gosen, HTSt 16 (1961), σ. 329-343. — W. Beyerlin, Die Paränese im Bundesbuch und ihre Herkunft, ἐν Gottes Wort und Gottes Land, hrg. von H. Reventlow, Hertzberg-Festschrift, Göttingen 1965, σ. 9-29. — S. M. Paul, The Book of the Covenant: Its Literary Setting and Extra-Biblical Background, Ann Arbor/Mich. 1966. — V. Wagner, Zur Systematik in dem Codex Ex 21,2—22,16, ZAW 81 (1969), σ. 176 ἐξ.

10. I. Lewy, The Story of the Golden Calf reanalysed, VT 9 (1959), σ. 318-322. — M. Noth, Zur Anfertigung des goldenen Kalbes, VT 9 (1959), σ. 419-422. — S. Lehming, Versuch zu Ex 32, VT 10 (1960), σ. 16-50. — J. J. Petuchowski, Nochmals «Zur Anfertigung des goldenen Kalbes», VT 10 (1960), σ. 74.

παράδοσιν, τῆς θραύσεως τῶν πλακῶν (32,15-24) πρὸς τὴν ἐλωχειμικὴν παράδοσιν καὶ τῶν λατρευτικῶν ἐντολῶν (34,10-26) πρὸς τὴν γιγαστικὴν παράδοσιν εἶναι λίαν πιθανή. Συνήθως δ' εἶναι παρὰ τοῖς ἐρευνηταῖς (Goethe, Wellhausen, Rowley, Pfeiffer κ.ἀ.) ἡ ἐν κεφ. 34 ἀνέυρεσις τοῦ κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὸν ἐν 20,1-17 ἡθικὸν δεκάλογον καλουμένου λατρευτικοῦ δεκαλόγου.¹¹ Ἐν προκειμένῳ λίαν πιθανὴ φαίνεται ἡ ὑπὸ τοῦ Rudolph¹² διατυπωμένη ἐκδοχὴ ὅτι ἀρχικῶς ὁ ἡθικὸς δεκάλογος ὑπὸ προγενεστέραν τινα μορφήν ἴστατο ἐν κεφ. 34 καὶ δὴ πρὸ τῶν στ. 27-28, ἐν τῇ θέσει τῶν στ. 17-26 ἢ 10-26, καὶ ὅτι μετέπειτα ὁ ἡθικὸς δεκάλογος ἀντικατεστάθη ὑπὸ λατρευτικῶν διατάξεων, αἵτινες οὐδέποτε ἀπετέλεσαν δεκάλογον. Τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἀποδεχόμενος καὶ ἀναπτύσσων ὁ Beyerlin¹³ φρονεῖ ὅτι ἡ ἀντικατάστασις ἐγένετο οὐ μόνον πρὸς ἀποφυγὴν ἐπαναλήψεως τοῦ ἐν κεφ. 20 ἡθικοῦ δεκαλόγου ἀλλὰ καὶ πρὸς προσαρμογὴν τῆς σιναϊτικῆς διαθήκης εἰς τὰς ἐν Χαναὰν νέας βιοτικὰς συνθήκας καὶ ὅτι αἱ ἐν κεφ. 34 λατρευτικαὶ διατάξεις ἀνεπτύχθησαν ἐν τινι παλαιῷ ἱσραηλιτικῷ ἱερῷ τόπῳ, καὶ δὴ πιθανῶς ἐν Σηλῳ, πρὶν ἐνταχθοῦν εἰς τὴν γιγαστικὴν παράδοσιν.

Λεπτομερέστερον, ἡ τοῦ περιεχομένου τῆς Ἑξόδου κατανομὴ εἰς τὰς εἰρημένας πηγὰς, ὡς ἐν γένει προβάλλεται ὑπὸ τοῦ Noth¹⁴ καὶ ἄλλων ἐρευνητῶν,¹⁵ ἔχει ὡς κάτωθι.

1. Γιγαστικὴ πηγὴ ἢ παράδοσις (J).

Καταπίσεις τῶν ἱσραηλιτῶν ὑπὸ τοῦ νέου φαραῶ, 1,8-12.

11. H. Kosmala, The So-called Ritual Decalogue, ASTI 1 (1962), σ. 31-61. — Πρβ. J. P. Hyatt, ὕμν. 1971, σ. 318 ἐξ. — F. -E. Wilms, Das jahwistische Bundesbuch in Ex 34, StANT 34 (1973), σ. 200 ἐξ. — J. Halbe, Das Privilegrecht Jahwes in Ex 34,10-26, (FRLANT 114), Göttingen 1975.

12. W. Rudolph, Der «Elohist» von Exodus bis Josua, (BZAW 68) Berlin 1938, σ. 59.

13. W. Beyerlin, Origins and History of the Oldest Sinaitic Traditions, Oxford 1965, σ. 77-90.

14. M. Noth, Überlieferungsgeschichte des Pentateuch, Stuttgart 1948, 1966³, σ. 17 ἐξ.

15. Πρβ. J. E. Carpenter / G. Harford, The Composition of the Hexateuch, 1902, σ. 193 ἐξ. — B. Couroyer, JérusB 1952, 1958² (βλ. ἰδίᾳ τὰς πρὸς τὴν κατανομὴν τῶν πηγῶν σχετικὰς ὑποσημειώσεις). — G. E. Wright, IDB 2 (1962), σ. 192 ἐξ. — J. P. Hyatt, ὕμν. 1971, σ. 47 ἐξ. — J. Scharbert, Sachbuch zum Alten Testament, 1981, σ. 467 ἐξ. — Τὸ κείμενον τῆς Γιγαστικῆς καὶ τῆς Ἱερατικῆς πηγῆς ἐν γερμ. μεταφράσει περιέχεται ἐν R. S. Mendel jr., Biblische Zeugnisse. Literatur des alten Israel, (FB 817) Frankfurt 1967 (= Siebenstern Taschenbuch 182, Hamburg 1974) καὶ H. Schwager (Hrg.), Schriften der Bibel, literaturgeschichtlich geordnet, Band I, München 1968.

- Γέννησις τοῦ Μωϋσέως, 2,1-10.¹⁶
 Φυγή τοῦ Μωϋσέως εἰς Μιδιάν, 2,11-23a.
 Ἡ φλεγόμενη βάτος· κλήσις τοῦ Μωϋσέως (JE), 3,1-10.
 Μωϋσῆς καὶ πρεσβῦται (JE), 3,16-22.
 Δευτέρα ἐπιφύλαξις τοῦ Μωϋσέως καὶ δύναμις τῶν ὑπ' αὐτοῦ ποιου-
 μένων τριῶν σημείων, 4,1-9.
 Τρίτη ἐπιφύλαξις τοῦ Μωϋσέως καὶ θεία ἰκάνωσις αὐτοῦ, 4,10-12.
 Ἀναχώρησις τοῦ Μωϋσέως ἐκ Μιδιάν (JE), 4,18-23.
 Ἐπεισόδιον κατὰ τινὰ διανυκτέρευσιν, 4,24-26.¹⁷
 Συνάντησις Ἀαρὼν καὶ Μωϋσέως (JE), 4,27-31.
 Καταφρόνησις τοῦ Γλαχβὲ ὑπὸ τοῦ φαράων (JE), 5,1-5.
 Ἡ καταπίσις ἀξανομένη, 5,6-14.
 Ἐπικλήσις τοῦ Γλαχβὲ ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως, 5,15-6,1.
 Πρώτη πληγὴ· μετατροπὴ τῶν ὑδάτων εἰς αἷμα (JEP: 7,14-24), J:
 7,14-15a,16-17ab,18,21a,24.
 Δευτέρα πληγὴ· ἐπιδρομὴ βατράχων (J: 7,25-8,4, P: 8,5-7, JP:
 8,8-15).
 Τετάρτη πληγὴ· ἐπιδρομὴ μυιῶν, 8,20-32.
 Πέμπτη πληγὴ· πτώσις ἐπιδημικῆς νόσου ἐπὶ τῶν κτηνῶν, 9,1-7.
 Ἑξδόμη πληγὴ· πτώσις χαλάζης (J: 9,13, P: 9,14-16, J: 9,17-21,
 EJ: 9,22-26, JE: 9,27-35).
 Ὀγδόη πληγὴ· ἐπιδρομὴ ἀκρίδων (J: 10,1-11, JE: 10,12-20).
 Ἐνάτη πληγὴ· ἐπέλευσις σκότους (E: 10,21-23, JE: 10,24-29).
 Ἡ δεκάτη πληγὴ προεξαγγελλομένη (E: 11,1-3, J: 11,4-8, P: 11,
 9-10).
 Θέσπισις τῶν ἐορτῶν Πάσχα καὶ ἄζυμων (P: 12,1-20, J: 12,21-27,
 P: 12,28).
 Δεκάτη πληγὴ· θάνατος τῶν πρωτοτόκων τῶν αἰγυπτίων (J: 12,29-34,
 E: 12,35-36).
 Ἡ ἀπὸ Ραμσῆς εἰς Σουκκὼ πορεία (J: 12,37-39, P: 12,40-42).

16. B. S. Childs, The Birth of Moses, JBL 84 (1965), σ. 109-122.

17. G. Richter, Zwei alttestamentliche Studien: I. Der Blutbräutigam, ZAW 39 (1921), σ. 123-128. — J. Hehn, Der «Blutbräutigam», ZAW 50 (1932), σ. 1-8. — J. de Groot, The Story of the Bloody Husband (Exodus IV, 24-26), OTS 2 (1943), σ. 10-17. — H. Junker, Der Blutbräutigam, ἐν Nötscher-Festschrift, 1950, σ. 120-128. — F. Sierksma, Quelques remarques sur la circoncision en Israel, OTS 9 (1951), σ. 136-169. — Y. Blau, Der Hatan Damim, Tarbiz 26 (1956/57), σ. 1-3. — H. Kosmala, The «Bloody Husband», VT 12 (1962), σ. 14-28.

Ἡ ἀπὸ Σουκκὼθ εἰς Ἐρυθρὰν θάλασσαν πορεία (E: 13,17-19, J: 13,20-22, P: 14,1-4).

Ἡ ὑπὸ τῶν αἰγυπτίων καταδίωξις τῶν ἱσραηλιτῶν (JEP: 14,5-9, J: 14,10-14, EP: 14,15-18, EJ: 14,19, J: 14,20).

Διάσωσις τῶν ἱσραηλιτῶν καὶ καταποντισμὸς τῶν αἰγυπτίων (JP: 14,21-25, PJ: 14,26-31).

Ἄσμα τῆς Μαριάμ, 15,20-21.¹⁸

Ἡ παρὰ τὴν Μαρά (Ο' Μερράν) θαυμαστὴ μετατροπὴ τοῦ πικροῦ ὕδατος εἰς γλυκὺ (P: 15,22a, J: 15,22b-25a, RD: 15,25b-26).

Ἡ ἐν τῇ ἐρήμῳ Σιν ἔναρξις διατροφῆς τοῦ Ἰσραὴλ διὰ μάννα καὶ ὀρνύγων (P: 15,27—16,3, J: 16,4-5, P: 16,6-12, JP: 16,13-21, P: 16,22-36).

Ἡ παρὰ τὴν Ραφιδεὶν θαυμαστὴ ἀνάβλυσις ὕδατος ἐκ τοῦ βράχου (P: 17,1a, JE: 17,1b-3, E: 17,4-6, JE: 17,7).

Ἡ ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ θεοφάνεια (PE: 19,1-2, ERD: 19,3-8, J: 19, 9-15, JE: 19,16-19, JsE: 19,20-25).

Ἐπισφράγισις τῆς διαθήκης (J: 24,1-2, ERD: 24,3-8, J: 24,9-11¹⁹, E: 24,12-14, P: 24,15-18).

Ὑπόσχεσις περὶ τῆς μετὰ τοῦ Μωϋσέως παρουσίας τοῦ Γλαχβέ, 33, 12-23.

Ὁ Γλαχβέ ἀποκαλυπτόμενος εἰς τὸν Μωϋσέα, 34,1-10,17-23,25-28.

2. Ἐλωχειμικὴ πηγὴ ἢ παράδοσις (E).

Διαταγὴ θανατώσεως τῶν βρεφῶν τῶν ἱσραηλιτῶν, 1,15-22.

Ἡ φλεγομένη βάτος· κλήσις τοῦ Μωϋσέως (JE), 3,1-10.

Ἡ πρώτη τῶν τεσσάρων ἐπιφυλάξεων τοῦ Μωϋσέως (περὶ τῶν λοιπῶν τριῶν βλ. 4,1,10,13), 3,11-12.

Ἀποκάλυψις τοῦ θείου ὀνόματος, 3,13-15.²⁰

Μωϋσῆς καὶ πρεσβύται (JE), 3,16-22.

Τετάρτη ἐπιφύλαξις τοῦ Μωϋσέως καὶ ὀρισμὸς τοῦ Ἀαρὼν ὡς ὑποφύτου αὐτοῦ, 4,13-17.

18. F. M. Cross / D. N. Freedman, The Song of Miriam, JNES 14 (1955), σ. 237-250.

19. E. W. Nicholson, The Interpretation of Exodus XXIV 9-11, VT 24 (1974), σ. 77-97.

20. C. H. W. Brekelmans, Exodus XVIII and the Origins of Yahwism in Israel, OTS 10 (1954), σ. 215-224.—R. Knierim, Exodus 18 und die Neuordnung der Mosaischen Gerichtsbarkeit, ZAW 73 (1961), σ. 146-171. — A. Cody, Exodus 18:12, Jethro Accepts Covenant with the Israelites, Bibl. 49 (1968), σ. 153-166.

Ἀναχώρησις τοῦ Μωϋσέως ἐκ Μιδιὰν (JE), 4,18-23.

Συνάντησις Ἀαρὼν καὶ Μωϋσέως (JE), 4,27-31.

Καταφρόνησις τοῦ Γααχβὲ ὑπὸ τοῦ φαραὼ (JE), 5,1-5.

Πρώτη πληγὴ μετατροπὴ τῶν ὑδάτων εἰς αἷμα (JEP), 7,14-24. E: 7,15b,17cd,20b,23.

Ἐβδόμη πληγὴ πτώσις χαλάζης (J: 9,13, P: 9,14-16, J: 9,17-21, EJ: 9,22-26, JE: 9,27-35), 9,13-35.

Ὀγδόη πληγὴ ἐπιδρομὴ ἀκρίδων (J: 10,11, JE: 10,12-20).

Ἐνάτη πληγὴ ἐπέλευσις σκότους (E: 10,21-23, JE: 10,24-29).

Ἡ δεκάτη πληγὴ προεξαγγελλομένη (E: 11,1-3, J: 11,4-8, P: 11,9-10).

Δεκάτη πληγὴ θάνατος τῶν πρωτοτόκων τῶν αἰγυπτίων (J: 12,29-34, E: 12,35-36).

Ἡ ἀπὸ Σουκκὼθ εἰς Ἐρυθρὰν θάλασσαν πορεία (E: 13,17-19, J: 13,20-22, P: 14,1-4).

Ἡ ὑπὸ τῶν αἰγυπτίων καταδίωξις τῶν Ἰσραηλιτῶν (JEP: 14,5-9, J: 14,10-14, EP: 14,15-18, EJ: 14,19, J: 14,20).

Ἡ παρὰ τὴν Ραφιδεῖν θαυμαστὴ ἀνάβλυσις ὕδατος ἐκ τοῦ βράχου (P: 17,1a, JE: 17,1b-3, E: 17,4-6, JE: 17,7).

Ἡ κατὰ τῶν ἀμαληκитῶν νίκη (E: 17,8-13, RD: 17,14, E: 17,15-16).

Ἡ πρὸς τὸν Μωϋσῆν ἐπίσκεψις τοῦ μιδιανίτου ἱερέως Ἰοθὼρ, 18,1-27.

Ἡ ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ θεοφάνεια (PE: 19,1-2, ERD: 19,3-8, J: 19,9-15, JE: 19,16-19, JsE: 19,20-25).

Ὁ ἀπὸ Θεοῦ φόβος τοῦ λαοῦ, 20,18-21.

Ἐπισφράγισις τῆς διαθήκης (J: 24,1-2, ERD: 24,3-8, J: 24,9-11, E: 24,12-14, P: 24,15-18).

Κατασκευὴ τοῦ χρυσοῦ μόσχου, 32,1-6.

Θραῦσις τῶν πλακῶν ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως, E: 32,15-24, Es: 32,21-24.

Καθιέρωσις τῶν λευιτῶν, Es: 32,25-29.

Δευτέρα μεσολάβησις τοῦ Μωϋσέως ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ, E: 32,30-34, Es: 32,35.

Ἐλωχειμικὴ διήγησις περὶ τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου, 33,7-11.

3. Ἱερατικὴ πηγὴ ἢ παράδοσις (P).

Πλήθυνσις τῶν Ἰσραηλιτῶν, 1,1-7.

Καταπίεσις τῶν Ἰσραηλιτῶν, 1,13-14.

Κραυγὴ εἰς θεῖαν βοήθειαν, 2,23b-25.

Ἡ κατὰ τὴν ἱερατικὴν παράδοσιν κλήσις τοῦ Μωϋσέως, 6,2-30.

Ὁ Ἀαρὼν ὑποφήτης τοῦ Μωϋσέως, 7,1-7.

Μετατροπὴ τῆς ῥάβδου τοῦ Ἀαρὼν εἰς ὄφιν, 7,8-13.

Πρώτη πληγὴ· μετατροπὴ τῶν ὑδάτων εἰς αἷμα (JEP). P: 7,19-20a, 21b-22.

Δευτέρα πληγὴ· ἐπιδρομὴ βατράχων (J: 7,25—8,4, P: 8,5-7, JP: 8, 8-15).

Τρίτη πληγὴ· ἐπιδρομὴ σκνιπῶν, 8,16-19.

Ἑκτὴ πληγὴ· ἐμφάνισις ἐλκωδῶν ἐξανθημάτων ἐπὶ ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν, 9,8-12.

Ἐβδόμη πληγὴ· πτώσις χαλάζης (J: 9,13, P: 9,14-16, J: 9,17-21, EJ: 9,22-26, JE: 9,27-35).

Ἡ δεκάτη πληγὴ προεξαγγελλομένη (E: 11,1-3, J: 11,4-8, P: 11, 9-10).

Θέσπισις τῶν ἐορτῶν πάσχα καὶ ἀζύμων (P: 12,1-20, J: 12,21-27, P: 12,28).

Ἡ ἀπὸ Ραμσῆς εἰς Σουκκῶθ πορεία (J: 12,37-39, P: 12,40-42).

Διατάξεις περὶ πάσχα, 12,43-51.

Διατάξεις περὶ πρωτοτόκων καὶ περὶ ἀζύμων (P: 13,1-2, RD: 13, 3-16).

Ἡ ἀπὸ Σουκκῶθ εἰς Ἐρυθρὰν θάλασσαν πορεία (E: 13,17-19, J: 13,20-22, P: 14,1-4).

Ἡ ὑπὸ τῶν αἰγυπτίων καταδίωξις τῶν ἰσραηλιτῶν (JEP: 14,5-9, J: 14,10-14, EP: 14,15-18, EJ: 14,19, J: 14,20).

Διάσωσις τῶν ἰσραηλιτῶν καὶ καταποντισμὸς τῶν αἰγυπτίων (JP: 14,21-25, PJ: 14,26-31).

Ἐπεξηγηματικὴ προσθήκη εἰς ἐπινίκιον ᾠσμη τοῦ Μωϋσέως, 15,19.

Ἡ παρὰ τὴν Μαρά (Ο' Μερράν) θαυμαστὴ μετατροπὴ τοῦ πικροῦ ὕδατος εἰς γλυκὺ (P: 15,22a, J: 15,22b-25a, RD: 15,25b-26).

Ἡ ἐν τῇ ἐρήμῳ Σιν ἑναρξίς διατροφῆς τοῦ Ἰσραὴλ διὰ μάννα καὶ ὀρυγῶν (P: 15,27—16,3, J: 16,4-5, P: 16,6-12, JP: 16,13-21, P: 16,22-36).

Ἡ παρὰ τὴν Ραφιδεὶν θαυμαστὴ ἀνάβλυσις ὕδατος ἐκ τοῦ βράχου (P: 17,1a, JE: 17,1b-3, E: 17,4-6, JE: 17,7).

Ἡ ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ θεοφάνεια (PE: 19,1-2, ERD: 19,3-8, J: 19, 9-15, JE: 19,16-19, JsE: 19,20-25).

Ἐπισφράγισις τῆς διαθήκης (J: 24,12, ERD: 24,3-8, J: 24,9-11, E: 24,12-14, P: 24,15-18).

Διατάξεις ἀφορῶσαι εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου καὶ τὴν ἐν ταύτῃ λατρείαν, 25,1—31,18.

Μεταμόρφωσις τοῦ Μωϋσέως, 34,29-35.

Ἐκτέλεσις τῶν περὶ κατασκευῆς τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, 35,1—40,38.

4. Περικοπαὶ διαφόρου προελεύσεως.

Ἐπινίκιον ᾠσμα τοῦ Μωϋσέως, 15,1-18.²¹

Δεκάλογος, 20,1-17.

Βιβλίον τῆς διαθήκης, 20,22—23,33.

5. Δευτερονομιστικὴ διασκευὴ (RD).

Ἐπεξηγηματικὴ προσθήκη, 10,1b-2.

Παντοτινὴ τήρησις τῆς ἐορτῆς τοῦ πάσχα, 12,24-27a.

Διατάξεις περὶ ἀζύμων καὶ περὶ πρωτοτόκων, 13,3-16.

Ἵποσχέσεις ἐπὶ τῇ ἐφεξῆς τηρήσει τῶν ἐντολῶν, 15,25b-26.

Ὁλεθρος τοῦ Ἀμαλήκ, 17,14.

Ἐκλεκτὸς μὲν λαός, ἀλλὰ τηρητὴς τῆς διαθήκης, 19,3b-8.

Προσθήκαι εἰς τὸν δεκάλογον, 20,20,4b-6,7b,9-11,12b,17b,22.

Ἵποσχέσεις καὶ προτροπαί, 23,20-33.

Ἀνάγνωσις τοῦ βιβλίου τῆς διαθήκης, 24,4a,7.

Πρώτη μεσολάβησις τοῦ Μωϋσέως ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ 32,7-14.

Ἡ ἀπὸ τοῦ Σινᾶ ἀναχώρησις τοῦ Ἰσραὴλ, 33,1-6.

Ἵποσχέσεις καὶ προτροπαί, 34,11-16,24.

Κατὰ ταῦτα ἡ Ἑξόδος ἔχει συγκροτηθῇ κυρίως ἐκ τῶν πηγῶν J¹ (+J²), E καὶ P. Ἡ θέσις ὅμως αὕτη παραλλάσσει παρὰ διαφόροις ἐρευνή-
ταις. Ὁ προταθεὶς ὑπὸ τοῦ R. Smend sr.²² διαχωρισμὸς τῆς πηγῆς J εἰς τὰς
κατ' αὐτὸν αὐτοτελεῖς, παραλλήλους καὶ μεταγενεστέρως συνυφανθείσας πηγὰς
J¹ καὶ J² ἐγένετο ἐπειτα κατὰ βᾶσιν δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Eissfeldt καὶ τοῦ Fohrer,
ὧν ὁ μὲν πρῶτος χαρακτηρίζει τὴν J¹ ὡς L (Laienquelle, τ.ἑ. λαϊκὴν πηγὴν),²³
ὁ δὲ δευτέρος ὡς N (=Nomadische Quellenschicht, τ.ἑ. νομαδικὸν στρώμα
πηγῆς).²⁴ Κατὰ τὸν Simpson τὸ στρώμα J² εἶναι διασκευὴ τοῦ στρώματος

21. F. M. Cross, jr., The Song of the Sea and Canaanite Myth, JTC 5 (1968), σ. 1-25. — G. W. Coats, The Song of the Sea, CBQ 31 (1969), σ. 1-17.

22. R. Smend, sr., Die Erzählung des Hexateuch auf ihre Quellen untersucht, Berlin 1912.

23. O. Eissfeldt, Einleitung in das Alte Testament, 1976⁴, σ. 258 ἐξ. Τὰ εἰς τὴν L ἀποδιδόμενα ὑπὸ τοῦ Eissfeldt χωρία τῆς Ἑξόδου εἶναι τὰ ἐξῆς· 1—2*. 3,21-22. 4,1-9,19-26,30b-31a. 7,15b,17b*, 20aβb. 12,21-27,33-39. 13,3-16*, 20. 14*. 15,20-27. 16. 17,1a,8-16.19,2-25*. 24,1-2,9-11,13a,14-15a. 32,17-18,25-29. 33,3b-4. 34,10-13*.

24. G. Fohrer, Überlieferung und Geschichte des Exodus, (BZAW 91) Berlin 1964 (βλ. ἰδίᾳ σ. 8 καὶ 124). — (E. Sellin/) G. Fohrer, Einleitung in das Alte Testament, 1969¹¹ (1977), σ. 175 ἐξ. Τὰ εἰς τὴν N ἀποδιδόμενα ὑπὸ τοῦ Fohrer χωρία εἶναι τὰ ἐξῆς· 1,7*, 9,10a,11,14a* (P). 2,15bβ-22* (J). 3,21 ἐξ. 4,1-9,19-20a, 24-26,30b-31a. 11,2 ἐξ. 12,21-23,27b. 12,33-37a,38-39a. 13,17—14,31* (JE). 15,20 ἐξ. 15,22-27. 16* (JP), 17,1ba. 17,8-16. 19,2-25* (JE). 20,18-21* (JE). 24,1-2,9-11. 24,13a,14-15a. 32,17 ἐξ., 25-29. 33,3b-4.

J¹. 'Ο Morgenstern²⁵, κατ' ἴδιον αὐτοῦ μεθοδικὸν τρόπον εὕρισκεν ἐν τῇ 'Εξόδῳ καὶ τοῖς 'Αριθμοῖς τὴν πηγὴν K (=Kenite document), ἣν καὶ θεωρεῖ ὡς τὴν ἀρχαιοτέραν πηγὴν τῆς ἐξατεύχου. 'Ὡς πρὸς τὴν πηγὴν E παρατηρητέον ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Volz καὶ τοῦ Rudolph διατυπωθεῖσα ἄρνησις ὑπάρξεως τῆς²⁶ ἀσκεῖ εἰσέτι ἐπίδρασιν τινα. "Αξιὸν δ' ἰδίας μνείας τυγχάνει ἐνταῦθα ὅ,τι ὁ Rudolph²⁷ δέχεται ἐν σχέσει πρὸς τὸ βιβλίον τῆς 'Εξόδου. Οὗτος τὰ ὑπ' ἄλλων ἐρευνητῶν ἀποδιδόμενα εἰς τὴν πηγὴν E χωρία εἶτε ἀποδίδει εἰς τὴν πηγὴν J εἶτε θεωρεῖ ὡς εἰς ταύτην κατὰ διαφόρους καιροὺς γενομένας μεταγενεστέρως προσθήκας, ἀποσκοπούσας εἰς ἐπεξηγήσιν, βελτίωσιν καὶ θεολογικὸν ἐμπλουτισμόν τῆς. Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐρευνητὴν ἡ ἐκτενεστέρα τῶν προσθηκῶν ἀφορᾷ εἰς τὸν χρυσοῦν μόσχον (κεφ. 32) καὶ ἔχει ἀντιστοιχίως ὡς εἰσαγωγὴν καὶ ἐπακολούθημα τὰ χωρία 24,12-15,18b καὶ 33,3b-11. 'Η δὲ πηγὴ P, ἥς ἡ ἰδιοτυπία εἶναι καταφανὴς διὰ τοῦ λεξιλογίου τῆς, τοῦ ὕφους τῆς καὶ τῶν ἰδεῶν τῆς, θεωρεῖται ὑπὸ τινων ὡς ἔχουσα σύνθετον τὴν συγκρότησιν τῆς. Οὕτω λ.χ. κατὰ τὸν von Rad²⁸, ὃ ἀκολουθεῖ ὁ Gallig²⁹, ἡ πηγὴ P συνίσταται ἐκ δύο παραλλήλων στρωμάτων, τ.ἔ. τοῦ PA καὶ τοῦ PB, ἐξ ὧν τὸ PB θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἔχον ἐντονώτερον λατρευτικὸν καὶ ἱερατικὸν χαρακτῆρα, καὶ τινος «βιβλίου γενεῶν» (Toledot-Buch).

Τὰ ἐν τῇ 'Εξόδῳ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα μιᾶς ἐκάστης τῶν πηγῶν τῆς ἔχουν ἐν γένει ὡς ἀκολούθως.³⁰ 'Η Γλαχβικὴ πηγὴ κατέχει ἐν τῇ 'Εξόδῳ, ὥσπερ καὶ ἐν τῇ Γενέσει, προνομιοῦχον θέσιν, ἅτε διασφύζουσα τὴν ὅλην ἱστορικὴν διαδοχὴν τῶν γεγονότων, τ.ἔ. τῆς ἐν Αἰγύπτῳ καταπίεσεως τῶν Ἰσραηλιτῶν, τῆς γεννήσεως τοῦ Μωϋσέως καὶ τῆς προετοιμασίας αὐτοῦ διὰ τὸ ἔργον του, τῆς ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἐξόδου, τῆς πρὸς τὸ Σινᾶ πορείας καὶ τῆς συνάψεως τῆς σιναιτικῆς διαθήκης. 'Ο Γλαχβιστής, ἔχων χρησιμοποίησιν τὸ ὄνομα Γλαχβὲ ἐν τῇ Γενέσει, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν 'Ελωχειμιστὴν (3,14-15) δὲν

25. J. Morgenstern, The Oldest Document of the Hexateuch, HUCA 4 (1927), σ. 1-138.

26. P. Volz / W. Rudolph, Der Elohist als Erzähler, ein Irrweg der Pentateuchkritik?, (BZAW 63) Giessen 1933.

27. W. Rudolph, Der «Elohist» von Exodus bis Josua (BZAW 68) Berlin 1938.

28. G. von Rad, Die Priesterschrift im Hexateuch, Stuttgart 1934. Πρβ. ὁμῶς τοῦ αὐτοῦ, Theologie des AT, I (1978⁷), σ. 246 = Theology of the O.T. (1969^a), σ. 233, ἔνθα γίνεται λόγος μόνον περὶ δύο στρωμάτων, ἥτοι τοῦ ἀρχικοῦ P καὶ τοῦ εἰς τοῦτο μεταγενεστέρως ἐνταχθέντος καὶ ἐκ ποικίλου λατρευτικοῦ ὕλικου συγκειμένου P_s.

29. G. Beer / K. Gallig, Exodus (HAT 1939) κεφ. 25—31 καὶ 35—40. Βλ. ἰδίᾳ τὸν ἐν σ. 13 ἀναλυτικὸν πίνακα. 'Η ὑπὸ τοῦ Gallig ἀνάλυσις εἶναι ἐκτενεστέρα καὶ λεπτομερεστέρα τῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ von Rad.

30. Πρβ. J. P. Hyatt, ὑπόμν., 1971, σ. 22 ἐξ.

ἀναφέρει τὴν εἰς τὸν Μωϋσέα ἀποκάλυψιν τοῦ ὀνόματος Γλαχβέ. Πλὴν ὅμως ἡ ἐν 34,5-7 θεοφάνεια, ἐνθα ὁ Γλαχβιστὴς ἐξαίρει τὴν ἐξαγγελίαν τοῦ ὀνόματος τοῦ Γλαχβέ καὶ τοῦ χαρακτῆρος Αὐτοῦ ὡς Θεοῦ οἰκτίρμονος καὶ ἀξιοπίστου, δύναται νὰ σταθῇ παραλλήλως πρὸς τὴν ἐν τῷ ἐλωχειμικῷ χωρίῳ 3,14-15. Κατὰ τὸν Γλαχβιστὴν αἱ δι' ἀποστολῆς πληγῶν, ἀνατολικοῦ ἀνέμου καὶ μάννα ἐπεμβάσεις τοῦ Γλαχβέ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ Του γίνονται ἄνευ τῆς παρεμβάσεως τοῦ Μωϋσέως, ὅστις ὑπὲρ τὰς λοιπὰς πηγὰς παρίσταται ἐνταῦθα ἐπὶ τὸ φυσικώτερον· εἶναι ἐκπρόσωπος τοῦ Γλαχβέ καὶ κατ' ἀκολουθίαν προφήτης, ἐξαγγέλλων καὶ ἐξηγῶν τὴν ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ θείαν δρᾶσιν. Κατὰ τὸν J οἱ ἐβραῖοι κατώκησαν ἐν τῇ περιοχῇ Γκῶσιν, ἐνῶ κατὰ τὸ E κατώκησαν ἐν ὁλοκλήρῳ τῇ Αἰγύπτῳ. Κατὰ τὸν J ὁ ἐν Σινᾶ ἀποκαλυπτόμενος Γλαχβέ κατέρχεται ἐξ οὐρανοῦ, ἐνῶ κατὰ τὸν E κατοικεῖ ἐν τῷ ὄρει. Ἡ ἐν Σινᾶ θεοφάνεια ἐξεικονίζεται ὑπὸ μὲν τοῦ J δι' ἐκρήξεως ἡφαιστείου, ὑπὸ δὲ τοῦ E διὰ σφοδρᾶς θυέλλης. Ὁ J ἐμφανίζει τοὺς Ἰσραηλίτας ὡς ἀσμένως ἀναχωροῦντας ἐκ Σινᾶ διὰ τὴν Χαναάν, «χώραν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι», καὶ δὲν λέγει τι περὶ τῆς διὰ κατασκευῆς τοῦ χρυσοῦ μόσχου ἀποστασίας τοῦ Ἰσραὴλ.

Ἐν τῇ Ἐλωχειμικῇ πηγῇ, ἥτις πολλαχοῦ ἔχει ἀποσπασματικὴν μορφήν, ἡ ἐξιστόρησις ἀφορᾷ, ὥσπερ καὶ ἐν τῇ Γλαχβικῇ, εἰς ὅλον τὸν λαὸν Ἰσραὴλ, ἡ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀπόστασις τοῦ Γλαχβέ καθίσταται μείζων ἢ ἐν τῇ Γλαχβικῇ πηγῇ, ὁ Μωϋσῆς ἐμφανίζεται ὡς θαυματοποιὸς καὶ ὄργανον τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἀπελευθερώσει τοῦ λαοῦ Του καὶ μεσολαβητῆς παρ' Αὐτῷ ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ἱερεὺς ἐν τῇ ἐπισφραγίσει τῆς σιναϊτικῆς διαθήκης, ὁ Ἄαρὼν δραματίζει σπουδαῖον πρόσωπον ὡς ὑποφῆτης τοῦ Μωϋσέως, ἡ ἀποστασία τοῦ Ἰσραὴλ ἐπικρίνεται, ὁ Γλαχβέ παρίσταται ὡς ἀπροθύμως ἐπιτρέπων εἰς τὸν Ἰσραὴλ τὴν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας μετάβασίν του καὶ ἡ θρησκευτικότης εἶναι ἐντονωτέρα τῆς ἐν τῇ Γλαχβικῇ πηγῇ.

Ἐν δὲ τῇ Ἱερατικῇ πηγῇ, ἥς ἐν τῇ Ἐξόδῳ σφύζονται ἐκτενῆ τμήματα, ἐμφανίζεται ἱστορικὸν διαφέρον διὰ τὴν προέλευσιν τῶν Ἰσραηλιτικῶν λατρευτικῶν θεσμῶν, ἀγνοεῖται ἡ σιναϊτικὴ διαθήκη καὶ ἀναγνωρίζεται ἡ συναφθεῖσα μετὰ τῶν πατριαρχῶν, πρὸς ἣν καὶ φέρεται εἰς σχέσιν ἡ ἐκ τῆς αἰγυπτιακῆς δουλείας ἀπελευθέρωσις (2,24), τὸ Σινᾶ ἀναφέρεται ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ σχετισθῇ πρὸς αὐτὸ ἡ προέλευσις τῆς Ἰσραηλιτικῆς λατρείας,³¹ ὁ Γλαχβέ θεωρεῖται ὡς ἀπολύτως κυρίαρχος καὶ ὑπερβατικὸς καὶ ἀποκαλύπτεται διὰ μέσου τῆς δόξης του, ὁ Μωϋσῆς δὲν ἐμφανίζεται ἀπλῶς ὡς προφήτης ἀλλ' ὡς ἐν τῇ ἐπ' τοῦ ὄρους νεφέλῃ ἔγγιστος συνομιλητῆς τοῦ Θεοῦ, διὸ καὶ πρὸς προστασίαν τοῦ λαοῦ καλύπτει τὸ ἐκ τῆς συνομιλίας ταύτης λάμπον πρόσωπόν του (34,29-

31. K. Koch, Die Eigenart der priesterschriftlichen Sinaigesetzgebung, ZThK 55 (1958), σ. 36 ἐξ.

35)³² καὶ ὁ Ἀαρὼν καθίσταται σπουδαιότερος ἢ ἐν ταῖς προηγουμέναις πηγαῖς.

Αἱ δ' εἰς δευτερονομιστικὴν διασκευὴν ὀφειλόμεναι προσθῆναι ἐμφαίνουν χαρακτηριστικὰ τινὰ γνωρίσματα τοῦ δευτερονομιστικοῦ ἱστορικοῦ ἔργου, καθόσον γίνεται ἐν αὐταῖς λόγος περὶ τῆς εἰς ἀνάμνησιν τῶν ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ σωστικῶν ἔργων τοῦ Γλαχβὲ ἀφορώσης διδασκαλίας (10,2. 12,26-27b. 17,14. 19,4), περὶ ὑποσχέσεων ἐπὶ τῇ τηρήσει τῶν θείων ἐντολῶν (12, 24 ἐξ. 13,3-16. 15,25b-26. 19,5 ἐξ. 20,12b) καὶ ἐπὶ τῇ καταλύσει τῆς χανανιτικῆς λατρείας καὶ τῇ ἀποφυγῇ συνθηκῶν μετὰ τῶν χαναναίων (23,20-33. 33,1-3. 34,11-16,24) καὶ περὶ Μωϋσέως ὡς παρὰ τῷ Γλαχβὲ μεσολαβητοῦ ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ (32,7-14).

Μεθοδολογικῶς διάφοροι ἀπὸ τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς τῶν πηγῶν τῆς Ἑξόδου εἶναι αἱ εἴτε διὰ τῆς ἱστορίας τῆς παραδόσεως εἴτε διὰ τῆς ἱστορίας τῆς μορφῆς γενόμεναι προσπάθειαι ἄλλων ἐρευνητῶν πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ προβλήματος τῆς συνθέσεως τῆς Ἑξόδου. Οὕτω κατὰ τὸν Pedersen³³ ἐν τῷ κειμένῳ Ἑξ. 1—15, ὅπερ κατ' αὐτὸν εἶναι ὁ πυρὴν τῆς ὅλης διαμορφώσεως τῆς Πεντατεύχου, περιέχεται ὁ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ πάσχα ἀπαγγελλόμενος λατρευτικὸς θρῦλος, ὅστις ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐξελιχθεὶς ἔλαβε τὴν παρούσάν του γραπτὴν μορφήν μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν. Κατὰ τὸν Engnell³⁴, ὅστις δέχεται τὴν περὶ Ἑξ. 1—15 γνώμην τοῦ Pedersen, ὑπῆρξαν δύο αὐτοτελεῖς ἔργα γραφέντα κατὰ τοὺς χρόνους Ἑσδρα καὶ Νεεμίου καὶ ἀντιστοίχως περιλαβόντα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νοτιοἰσραηλιτικὰς καὶ βορειοἰσραηλιτικὰς παραδόσεις, τ.ἐ. ἔργον τι P, περιέχον τὴν Γένεσιν, τὴν Ἑξοδὸν καὶ τοὺς Ἀριθμούς, καὶ ἡ δευτερονομικὴ ἱστορία, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ Δευτερονομίου καὶ λήγουσα εἰς τὸ Β' Βασιλέων. Ὁ αὐτὸς ἐρευνητὴς φρονεῖ ὅτι τὸ ἔργον P ἄνευ ἀναθεωρήσεώς του συνηνώθη πρὸς τὴν δευτερονομικὴν ἱστορίαν ὑπὸ τινος μεταγενεστέρου, δυναμένου ἴσως νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν δευτερονομιστὴν. Οἱ δὲ γερμανοὶ ἐρευνηταὶ von Rad καὶ Noth ποιοῦνται μὲν χρῆσιν τῆς ἱστορίας τῆς παραδόσεως, ἀλλ' ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Engnell συνδυάζουν αὐτὴν πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς περὶ πηγῶν θεωρίας βασιζομένην κριτικὴν ἀνάλυσιν. Ἐν ἀντιθέσει ὡσαύτως πρὸς τοῦτον, ὑποστηρίζοντα τὴν ἀξιοπιστίαν τῆς προφορικῆς παραδόσεως, ὁ von Rad

32. S. Schulz, Die Decke des Moses, ZNW 49 (1958), σ. 1-31. — J. de Fraine, Moses' «cornuta facies» (Ex 34,29-35), Bijdragen 20 (1959), σ. 28-38.—F. Dumeruth, Moses strahlendes Gesicht, ThZ 17 (1961), σ. 240-248. — Εἰρήσθω δ' ἐν παρόδῳ ὅτι ὁ Μιχαὴλ-ἀγγελος, ποιῶν τὸν Μωϋσῆν κερασφόρον εἶχε κατὰ νοῦν τὸ κατὰ τὴν Βουλγάταν Ἑξ. 34,29, ἐνθα ἡ ἐσφαλμένη γραφὴ cornuta ἀντὶ τῆς ὀρθῆς coronata. Πρβ. Α. Π. Χαστοπούη, Ἱστορία τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, Ἀθῆναι 1981, σ. 8.

33. J. Pedersen, Passahfest und Passahlegende, ZAW 52 (1934), σ. 161-175. — Τοῦ αὐτοῦ, Israel, III-IV (1940), σ. 384-415, 726-737.

34. I. Engnell, A Rigid Scrutiny: Critical Essays on the Old Testament, trans. and ed. by J. T. Willis/H. Ringgren, London 1969.

καὶ ὁ Noth θεωροῦν τὰς ἐν τῇ Πεντατεύχῳ παραδόσεις ὡς ἐχούσας περιορισμένην ἀξίαν δι' ἱστορικὴν ἀνασύνθεσιν, καθόσον ἡ Πεντάτευχος ἐξ ἀρχῆς δὲν προωρίσθη ὡς ἱστορικὸν ἔργον. Οὕτω λ.χ. ὁ Noth, μὴ εὐρίσκων πέρα τῆς συγκεκριμένης εἰδήσεως περὶ τοῦ τάφου τοῦ Μωϋσέως (πρβ. Δευτ. 34) θετικὰ στοιχεῖα πρὸς στήριξιν τῆς θεωρήσεως τούτου ὡς ὀργανωτοῦ ἢ νομοθέτου τοῦ Ἰσραήλ, ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ὁ Μωϋσῆς δὲν εἶχεν ἱστορικὴν σχέσιν πρὸς τὰ ἐν Σινᾷ γεγονότα καὶ ὅτι πιθανὴ ἱστορικὴ σύνδεσις του εἶναι ἡ πρὸς τὴν προετοιμασίαν διὰ τὴν ὑπὸ τῶν φυλῶν τῆς κεντρικῆς Παλαιστίνης κατάληψιν τῆς Χαναάν.³⁵

Κατὰ τὸν von Rad³⁶ ἡ ἐξάτευχος εἶναι μακροχρόνιος ἀνάπτυξις τῆς τοῦ Ἰσραὴλ πρωταρχικῆς πίστεως εἰς τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ του σωστικὴν ἐπέμβασιν τοῦ Γραχβέ, τ.ἑ. ἱστορικῆς τιнос ὁμολογίας, μαρτυρουμένης τὸ πρῶτον ὑπὸ λίαν παλαιάν της μορφῆν ἐν Δευτ. 26,5b-9 καὶ ἔπειτα ἐν Δευτ. 6,20-24 καὶ Ἰησ. Ν. 24,2b-13. Παρατηρῶν δ' ὁ von Rad ὅτι ἐν πᾶσι τοῖς ἐν Α' Σαμ. 12,8. Ἐξ. 15. Ψαλμ. 78. 105. 106. 135. 136 παραδείγμασιν ἐλευθέρως διασκευῆς τῆς παλαιᾶς ἱστορικῆς ὁμολογίας, πλὴν τοῦ Ψαλμ. 106 ἔχοντος κατ' αὐτὸν μεταιχμαλωσιακὴν τὴν καταγωγὴν, δὲν γίνεται μνεῖα τῆς ἐν Σινᾷ ἀποκαλύψεως τοῦ Γραχβέ καὶ ὅτι ἡ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς σωτηρίας ἔνταξις τοῦ γεγονότος τούτου μαρτυρεῖται τὸ πρῶτον ἐν Νεεμ. 9,6 ἐξ., ἐκδέχεται τὴν εἰς τὸ Σινᾷ ἀφορῶσαν ἐνότητα Ἐξ. 19—24 ὡς ἀρχικῶς λατρευτικὸν θρύλον διὰ τινὰ τελετὴν ἀνανεώσεως τῆς διαθήκης, γινομένην κατὰ τὴν φθινοπωρινὴν ἑορτὴν τῆς σκηνοπηγίας.³⁷ Κατὰ τὸν Noth, ὅστις ἐξετάζει τὴν πρὸ τῶν πηγῶν J καὶ E ἱστορίαν τῶν παραδόσεων,³⁸ ἐκ τῶν πέντε κυρίων θεμάτων των, ἅτινα κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ἐμφανίσσεως των εἶναι 1) ἡ ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἔξοδος, 2) ἡ εἰς τὴν Χαναὰν καθοδήγησις, 3) ἡ πρὸς τοὺς πατριάρχας ἐπαγγελία, 4) ἡ ἐν τῇ ἐρήμῳ καθοδήγησις καὶ 5) ἡ ἐν Σινᾷ ἀποκάλυψις, τὸ μὲν πρῶτον, τ.ἑ. ἡ ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἔξοδος, ὑπῆρξεν ὁ πυρὴν διαμορφώσεως τῶν ἐν τῇ Πεντατεύχῳ διηγήσεων, τὸ δὲ τελευταῖον, τ.ἑ. ἡ ἐν Σινᾷ ἀποκάλυψις, πρὶν ἐνταχθῇ ὑπὸ τοῦ Γραχβιστοῦ εἰς τὸν εὐρύτερον ἀφηγηματικὸν κύκλον ἤτο αὐτοτελὴς παράδοσις. Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐρευνητὴν οὐσιαστικὰ στοιχεῖα τῆς παραδόσεως ταύτης καὶ ἐν γένει αἱ ταῖς πηγαῖς J καὶ E κοινὰ παραδόσεις περιείχοντο ἥδη

35. M. Noth, *Geschichte Israels*, Göttingen 1954², σ. 128.

36. G. von Rad, *Das formgeschichtliche Problem des Hexateuch*, (BWANT IV/26) Stuttgart 1938 = *Gesammelte Studien zum Alten Testament*, ThB 8, München 1971⁴, σ. 9. ἐξ. Ἀγγλ. μετάφρασις: *The Problem of the Hexateuch and Other Essays*, Edinburgh 1966.

37. Πρβ. S. Mowinkel, *Le décalogue*, 1927, σ. 121 ἐξ., ἔνθα ὁ ἐρευνητὴς οὕτως συνδέει πρῶτος τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνότητα πρὸς τινὰ τελετὴν ἀνανεώσεως τῆς διαθήκης, γινομένην ὅμως κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ νέου ἔτους.

38. M. Noth, *Überlieferungsgeschichte des Pentateuch*, Stuttgart 1948, 1966³.

ἐν προγενεστέρᾳ βασικῇ ἀφηγήσει, ὑπ' αὐτοῦ καλουμένη G (=Grundlage).

Τὰ ἐκ τοιαύτης ὁμῶς ἐρεύνης δεδομένα ἔχουν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὑποθετικὸν χαρακτῆρα, διὸ καὶ βασικά των στοιχεῖα δὲν ἀντέχουν εἰς τὸν ἑλεγχον τῆς κριτικῆς. Οὕτω ὡς πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ von Rad ἀνεύρεσιν ἐν Δευτ. 26,5b-9 παλαιᾶς ἱστορικῆς ὁμολογίας, ἥς ἄλλα παραδείγματα περιέχονται ἐν Δευτ. 6, 20-24 καὶ Ἰησ. Ν. 24,2b-13, ἡ ἀρχαιότης ταύτης κρίνεται ὑπ' ἄλλων, ἐν οἷς καὶ ὁ Rost³⁹, ὡς ἀναπόδεικτος. Ὁ δὲ Brekermans⁴⁰, ἐξετάζων ἐξ ἐπόψεως μορφῆς τὰ χωρία ταῦτα, ἐν οἷς ὁ von Rad εὐρίσκει τὴν ἱστορικὴν ὁμολογίαν ὡς ἀνήκουσαν εἰς αὐτοτελὲς φιλολογικὸν εἶδος χρησιμοποιοῦμενον ἐν τῇ λατρείᾳ, διαπιστοῖ ὅτι ἡ τοιαύτη κατάταξις των εἶναι δυνατὴ μόνον δι' ἀποσπάσεως των ἐκ τῶν συμφραζομένων. Περαιτέρω, τὸ ὅτι ἐν τοῖς εἰρημένους χωρίοις δὲν γίνεται μνεία τῆς σιναϊτικῆς παραδόσεως ἐξηγεῖται ἐπαρκῶς οὐχὶ ἐξ ὑποτιθεμένης ἀρχικῆς αὐτοτελείας τῆς παραδόσεως ταύτης ἀλλ', ὡς ὁ Weiser⁴¹ παρατηρεῖ, ἐκ τῆς ἀπὸ τῶν λοιπῶν παραδόσεων διαφόρου σημασίας της, καθόσον κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς ἱστορικὰ γεγονότα, οἷα ἡ ἐξ Αἰγύπτου ἔξοδος καὶ ἡ εἰς τὴν Χαναάν εἴσοδος, ἐμφαίνοντα τὰς ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ δυναμικὰς ἐπεμβάσεις τοῦ Γραχβέ, ἡ σιναϊτικὴ παράδοσις ἀφορᾷ εἰς συνάντησιν τοῦ Ἰσραὴλ μετὰ τοῦ Θεοῦ του καὶ ἐλευθέραν ὑπ' αὐτοῦ ἀποδοχὴν τοῦ θείου θελήματος. Κατ' ὁρθὴν δὲ παρατήρησιν τοῦ Hyatt (ὑπόμν. 1971, σ. 36) ἡ σιναϊτικὴ παράδοσις, παρὰ τὰς ἐν τῇ ἀναλύσει τῶν εἰς τὰς συνυφασμένους πηγὰς (JE) ἀνηκόντων κεφαλαίων 19—25 καὶ 32—34 ὑπαρχούσας δυσχερείας, οὐ μόνον ἔχει ἐσωτέραν τὴν πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Μωϋσέως σύνδεσιν της, ἀλλὰ καὶ προβλέπεται ἐν τοῖς προγενεστέροις τῆς Ἑξόδου κεφαλαίοις (πρβ. 3,12,18. 5, 3. 7,16. 8,27). Ἐν τῇ ἐξετάσει ὁμῶς τοῦ φιλολογικοῦ προβλήματος τῆς Πεντατεύχου ἡ χρῆσις τῶν μεθόδων τῆς ἱστορίας τῆς παραδόσεως καὶ τῆς μορφολογικῆς κριτικῆς, ὅταν αὗται δὲν ἀντικαθιστοῦν ἀλλὰ συμπληροῦν τὴν φιλολογικὴν κριτικὴν, συμβάλλεται εἰς ἀποφυγὴν τῶν ἀκροτήτων ταύτης, καθορισμὸν τῆς ἐν τῷ βίῳ, καὶ ἰδίᾳ τῷ λατρευτικῷ, θέσεως τῶν ἱσραηλιτικῶν φιλολογικῶν εἰδῶν καὶ μορφολογικὴν συσχετίσιν τούτων πρὸς ἀντίστοιχα ἀνατολικά καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔχει ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα διὰ τὴν μελέτην τῆς προϊστορίας τῶν πηγῶν.

39. L. Rost, Das kleine geschichtliche Credo, ἐν Das kleine Credo und andere Studien zum Alten Testament, 1965, σ. 11-25.

40. C. H. W. Brekermans, Het «historische Credo» van Israël, Tijdschrift voor Theologie 3 (1963), σ. 4-11.

41. A. Weiser, Einleitung in das Alte Testament, 1966⁹. Ἀγγλ. μετάφρ. The Old Testament: its Formation and Development, New York 1968 (ἐκ τῆς 4ης γερμ. ἐκδόσεως, 1957), σ. 83-90. Πρβ. J. P. Hyatt, Were There an Ancient Historical Credo in Israel and an Independent Sinai Tradition?, ἐν Translating and Understanding the Old Testament, ed. by H. T. Frank/W. L. Reed, Nashville 1970, σ. 152-170.

δ'. Ἱστορική ἀξιοπιστία

Ἡ ἐν τῇ Ἐξόδῳ πρώτη ἱστορική ἐμφάνισις τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, καίτοι ἐκτίθεται ἄνευ συναρτήσεώς της πρὸς συγκεκριμένα πρόσωπα καὶ γεγονότα τῆς γενικῆς ἱστορίας, ἐναρμόζεται ἀβιάστως εἰς ταύτην διὰ συσχετίσεώς της πρὸς ἄλλοθεν γνωστὰ δεδομένα. Οὕτω ἐξ αἰγυπτιακῶν εἰδήσεων, καθ' ἃς ἐν καιρῷ λιμοῦ ἐπετρέπετο ἡ εἰς τὸ Δέλτα τοῦ Νείλου εἴσοδος ἡμινομάδων ποιμένων καὶ κτηνοτρόφων, συνάγεται ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν ὅτι εἰς αὐτοὺς ἀνήκον καὶ οἱ αὐτόθι ἐγκατασταθέντες Ἰσραηλῖται. Οἱ φαρεῶ τῆς 19ης δυναστείας (π. 1310-1200 π.Χ.), καταγινόμενοι ἐν τοῖς ΒΑ ὁρίοις τῆς χώρας των εἰς μεγάλα οἰκοδομικὰ καὶ ὀχυρωματικὰ ἔργα, ἐξετέλουν ταῦτα διὰ καταναγκαστικῆς ἐργασίας τῶν οὕτω πως ὑποδουλουμένων νομάδων. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ἀρχικῶς οἱ ἐν τοῖς νομάσι τούτοις Ἰσραηλῖται ἀνήκον εἰς τοὺς ἐν αἰγυπτιακοῖς καὶ ἀνατολικοῖς κειμένους καλουμένους ἀπὶ ῥοῦ, οὓς οἱ ἐρευνηταὶ θεωροῦν ὡς ἔχοντας ποιάν τινα σχέσιν πρὸς τοὺς ἑβραίους.⁴² Οὗτοι, ὥσπερ καὶ ἐκεῖνοι, κατὰ τὰ τρία πρῶτα τέταρτα τῆς 2ας χιλ./δος π.Χ. παρῶκον ἐκάστοτε ὡς ξένοι ἐν μέσῳ νομίμων κατοίκων τῆς χώρας. Ὁ δ' εἰς τὴν Αἴγυπτον εἰσελθὼν ὄχλος (πρβ. Ἀριθμ. 11,4) ἦσαν ἑβραῖοι, ὧν τὸ κυριώτερον μέρος ἀπετέλουν οἱ Ἰσραηλῖται. Τούτους ὁ Μωϋσῆς⁴³, διοργανώσας εἰς λαὸν καὶ ἐξαγαγὼν ἐκ τῆς Αἰγύπτου, ὠδήγησεν ἐλευθέρους πρὸς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας.

42. J. Bottéro, *Le problème des Habiru*, IVe Rencontre Assyriologique Internationale, Paris 1954. — M. Greenberg, *The Hab/piru*, New Haven/Conn. 1955. — Meredith G. Kline, *The Ha-BI-ru, kin or foe of Israel?*, WThJ 19 (1956), σ. 1-24, 170-184, 20 (1957), σ. 25-70. — A. Pohl, *Einige Gedanken zur Habiru-Frage*, WZKM 54 (1957), σ. 157-160. — R. Borger, *Das Problem der 'apiru (Hebräer)*, ZDPV 74 (1958), σ. 121-132. — H. Cazelles, *Hébreux, Ubru-et Hapiru*, Syria 35 (1958), σ. 198-207. — Mary Gray, *The Habirû-Hebrew Problem in the Light of the Source Material Available at Present*, HUCA 29 (1958), σ. 135-202. — Sh. Yeviv, *The Origin and Disappearance of the Hab/piru*, Proceedings of the XXVth Congress of Orientalists, Moscow 1962, σ. 439-441. — Τοῦ αὐτοῦ, *The Age of the Patriarchs: I. The Patriarchs and the Hab/piru*, RSO 38 (1963), σ. 277-284. — H. Cazelles, *The Hebrews*, ἐν D. J. Wiseman (ed.), *Peoples of Old Testament Times*, Oxford 1973 (1975), σ. 1-28.

43. H. Gressmann, *Mose und seine Zeit*, Göttingen 1913. — P. Volz, *Mose und sein Werk*, Tübingen 1932². — F. James, *Personalities of the Old Testament*, New York 1939 (1947), σ. 1-44: Moses. — M. Buber, *Moses*, Oxford 1946. Γερμ. *Moses*, (Zürich 1948), Heidelberg 1952². — E. Auerbach, *Moses*, Amsterdam 1953. — H. Cazelles, *Moïse, l'homme de l'Alliance*, Paris 1955. — A. Neher, *Moïse et la vocation juive*, (Maîtres spirituels 8) Bourges: Aux éditions du seuil, 1956. Γερμ. *Moses in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Hamburg: Rowohlt, 1964. — Β. Βέλλα, *Θρησκευτικαὶ προσωπικότητες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, τόμ. Α' 1957, σ. 51-99: Ὁ Μωϋσῆς. — R. Smeend, *Das Mosebild von H. Ewald bis*

Ἀμφίβολον παραμένει τὸ ζήτημα ἐὰν ἄπασαι αἱ δώδεκα ἰσραηλιτικαὶ φυλαὶ ἢ μόνον τινὲς ἐξ αὐτῶν ἦσαν ὁ λαὸς τῆς ἐξόδου. Κατὰ τὸν Noth ὁ ἐν τοῖς χρόνοις τῶν κριτῶν γνωστὸς συνασπισμὸς τῶν δώδεκα φυλῶν ἐγένετο τὸ πρῶτον διὰ τῆς ἐν Συχέμ τελετῆς τῆς διαθήκης (Ἰησ. Ν. 24), ἥτοι ἐν τῷ ἀμφικτιονικῷ κέντρῳ τῶν τὰ ὀνόματα τῶν ἐξ υἱῶν τῆς Λείας φερουσῶν φυλῶν (Ρουβήν, Συμεών, Λευὶ, Ἰούδα, Ζεβουλὼν καὶ Ἰσάαχαρ), καὶ ἔπειτα ἡ συμμαχία διηρυνήθη διὰ τῆς εἰς ταύτην συμμετοχῆς τῶν ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἐξελθουσῶν φυλῶν. Ἡ ἐξήγησις ὅμως αὕτη, παρὰ τὰ περὶ ἱερᾶς συμμαχίας θετικὰ στοιχεῖά της, προσκόπτει ἔνθεν μὲν εἰς τὸ ὅτι ἐν τῇ παραδόσει τῶν βορείων φυλῶν ἐπικρατεῖ ἡ μορφή τοῦ Ἰωσήφ, ἔνθεν δὲ εἰς τὸ ὅτι καθ' ὁμόφωνον γνώμην τῶν ἐρευνητῶν ἡ τὰ μάλιστα πρὸς τὴν Αἴγυπτον σχετιζομένη φυλὴ εἶναι ἡ τοῦ Λευὶ, ὡς γίνεται φανερόν διὰ τῶν αἰγυπτιακῶν ὀνομάτων προσώπων της (λ.χ. Μωσῆς = γεννηθεὶς, Πινεχὰς = ὁ νούβης, Χοφνὶ = γυρῖνος). Πάντως ἡ διερευνήσις τῆς πρὸ τῶν χρόνων τῶν κριτῶν καταστάσεως τῶν διαφόρων φυλετικῶν ομάδων τοῦ Ἰσραὴλ τυγχάνει δυσχερεστάτη ἔνεκα τῆς περιπλοκῆς τῶν σχετικῶν στοιχείων τῆς βιβλικῆς παραδόσεως.

Ἡ ἐκτὸς τῆς Βίβλου πρώτη μνεία τοῦ λαοῦ Ἰσραὴλ εὐρίσκεται ἐν τῇ στήλῃ τοῦ φαράω Μερνεπτά, ὅστις ἐν τῷ 5ῳ ἔτει τῆς βασιλείας του (π. 1220 π.Χ.) περιέγραψεν ἐν τῷ ἐπ' αὐτῆς ἐπινικίῳ ὕμνῳ θριαμβευτικὴν του εἰσβολὴν εἰς Παλαιστίνην, καθ' ἣν, ὡς ἰσχυρίζεται, κατέλαβε τὰς πόλεις Ἀθκελὼν, Γέζερ καὶ Γζανῶαμ καὶ ἐξωλόθρευσεν τὸν λαὸν Ἰσραὴλ. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι περὶ τὰ μέσα τῆς 13ης ἐκ/δος π.Χ. οἱ ἰσραηλῖται κατεῖχον τοῦλάχιστον τὴν ὀρεινὴν ἐφραϊμικὴν καὶ ἰουδαϊκὴν ὀρεινὴν ζώνην τῆς Παλαιστίνης ἀλλ' οὐχὶ καὶ πεδινὰς παρὰ τὴν ἀκτὴν ἢ ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ περιοχάς, ἐν αἷς ἔκειντο αἱ εἰρημέναι πόλεις. Συναφὲς πρὸς τὴν ἐκ τῆς στήλης τοῦ Μερνεπτά εἰδησιν εἶναι ἡ ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Βαιθήλ, τῆς Λαχίς, τῆς Δεβὶρ καὶ πιθανῶς τῆς Χαζὼρ ἔνδειξις περὶ ἰσραηλιτικῆς κατακτήσεως χαναανικῶν ὀρεινῶν περιοχῶν κατὰ τὴν 13ην ἐκ/δα π.Χ.

Ἡ ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἔξοδος τῶν ἰσραηλιτῶν πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τὸ α' ἡμισυ τῆς 13ης ἐκ/δος π.Χ. Τοιαύτη χρονολόγησις εὐνοεῖται ὑπὸ τῆς ἐν Ἑξ. 1,11 εἰδήσεως, καθ' ἣν οἱ ἰσραηλῖται «ῥυκοδόμησαν διὰ τὸν φαράω πόλεις ἐφο-

M. Noth. (BGE 3) 1959. — K. Koch, Das Ende des Religionsstifters, 1962. — E. Osswald, Das Bild des Mose, 1962. — H. Seebass, Mose und Aaron, 1962. — H. H. Rowley, Moses and the Decalogue, ἐν Men of God, London 1963, σ. 1-36. — Τοῦ αὐτοῦ, Moses and Monotheism, From Moses to Qumran, London 1963, σ. 35-63. — H. Schmid, Mose, Überlieferung und Geschichte, BZAW 110 (1968), σ. 1 ἐξ. — G. Widengren, What do we know about Moses?, ἐν G. Henton Davies-Festschrift, 1970. — M. Greenberg, λ. Moses, ἐν EJ τόμ. 12 (1972), σ. 371 ἐξ. — Πρβ. Α. Π. Χαστούπη, Ἱστορία τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, Ἀθήναι 1981, σ. 6 ἐξ.

διασμοῦ, τὴν Πιθώμ καὶ τὴν Ραμσής»,⁴⁴ καὶ ἐνισχύεται ἐκ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐνδείξεως ὅτι ἡ 19ῃ δυναστεία «ἐπεδόθη εἰς ἀνέγερσιν πολλῶν οἰκοδομημάτων ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς Ραμσής, κειμένη ἐν τῷ Δέλτῃ τοῦ Νείλου, ἀντικαταστήσασθαι τὰς ἐν τῇ Ἀνω Αἰγύπτῳ Θήβας, ἃς ἡ 18ῃ δυναστεία διετήρησεν ὡς πρωτεύουσάν της, καὶ προορισθείσῃ ἰδίᾳ εἰς ἔλεγχον τῆς ὑπὸ αἰγυπτιακὴν κυριαρχίαν Χαναάν. Ὅθεν φαραὼ τῆς τε καταδυναστεύσεως καὶ τῆς ἐξόδου εἶναι ὁ Ραμσής Β' (π. 1290-1224 π.Χ.). Εἶναι ὅμως πιθανὸν ὅτι ἡ καταδυναστεύσεως ἤρξατο ἐπὶ βασιλείας Σέθου τοῦ Α' (π. 1303-1290 π.Χ.). Ἡ περὶ Μερνεπτά (π. 1224-1214 π.Χ.) ὡς φαραὼ τῆς ἐξόδου ἐκδοχὴ (Rowley) δὲν γίνεται εὐκόλως δεκτὴ, διότι ἡ περὶ τῆς ἐν Χαναάν παρουσίας τοῦ Ἰσραὴλ σχετικὴ μαρτυρία δὲν ἀφήνει εἰς τὴν διὰ τῆς ἐρήμου πορείαν τούτου χρονικὸν τι περιθώριον.

Κατὰ παλαιότεραν ἐκδοχὴν ὡς φαραὼ μὲν τῆς καταδυναστεύσεως ἐξελαμβάνετο ὁ Θούθμωσις Γ' (π. 1490-1436 π.Χ.) τῆς 18ῃς δυναστείας, ὡς φαραὼ δὲ τῆς ἐξόδου ὁ Ἀμένωφις Β' (π. 1439-1406 π.Χ.). Ἐκ πρώτης ὀψεως ἡ ἐκδοχὴ αὕτη εὐνοεῖται ἰδίᾳ ὑπὸ δύο χωρίων τῆς Π. Διαθήκης, τ.ξ. Κριτ. 11,26 καὶ Α' Βασ. 6,1, ἀλλ' ἀμφοτέρω ταῦτα βασίζονται ἐπὶ συμβατικοῦ ὑπολογισμοῦ. Τὸ πρῶτον χωρίον ἀφορᾷ εἰς ἰσχυρισμὸν τοῦ κατὰ τὴν 11ῃν ἐκ/δα π.Χ. ζήσαντος Ἰεφθάε ὅτι ὁ Ἰσραὴλ ἦτο ἤδη ἀτόχος τῆς πέραν τοῦ Ἰορδάνου χώρας ἐπὶ τριακόσια ἔτη, τῆς κατακτήσεως οὕτω τῆς χώρας ἀναγομένης εἰς τὴν 14ῃν ἐκ/δα π.Χ. Ὁ στρογγύλος ὅμως ἀριθμὸς τῶν τριακοσίων ἐτῶν ὑποδηλοῖ διασκευαστικὴν χρονολόγησιν τῆς περιόδου τῶν κριτῶν, βασιζομένην ἐπὶ συμβατικῆς ἀλλεπαλλήλου σειρᾶς κριτῶν καὶ καταδυναστεύσεων. Τὸ δεύτερον χωρίον ἀναφέρει ὅτι ὁ Σολομὼν ἤρξατο οἰκοδομῶν τὸν ναὸν 480 ἔτη μετὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἐξοδὸν τοῦ Ἰσραὴλ, τ. ξ. περὶ τὸ 1440 π.Χ. Εἶναι ὅμως φανερόν ὅτι ὁ στρογγύλος ἀριθμὸς 480 εἶναι τὸ γινόμενον τῶν συμβατικῶν ἀριθμῶν 12 (πρβ. Α' Χρον. 6,4-10,50-52, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς μεταξὺ ἐξόδου καὶ Σολομῶντος διαδοχῆς δώδεκα γενεῶν) καὶ 40 (δι' οὗ συνήθως ὑπολογίζεται ἡ εἰς ἔτη διάρκειά γενεᾶς τινος).

Ἡ ἱστορικὴ ἐξέτασις τῶν περὶ τὴν ἐξοδὸν χρόνων εἶναι, ὡς εἶδος, δυσχερὲς οὐ μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Μωϋσέως φυλετικὴν συγκρότησιν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ ἀλλὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἵδρυσιν τῆς μωσαϊκῆς θρησκείας, τ.ξ. τοῦ γιγασμοῦ. Ἡ δυσχέρεια ἐν προκειμένῳ ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ ὅτι ὁ γιγασμὸς ἠθικὸς μονοθεϊσμὸς ἐξηγεῖται καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ὑπὸ πολλῶν ὡς ἐν τῷ κηρύγματι τῶν προφητῶν τῆς 8ῃς ἐκ/δος

44. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς πλείστους τῶν ἐρευνητῶν, οἵτινες τὴν εἴδησιν ταύτην ἀποδίδουν εἰς τὴν Γιγασμὴν πηγὴν, ὁ D. B. Redford, Exodus I:11, VT 13 (1963), σ. 401-418, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ στ. 11b ἀνήκει εἰς τὴν Ἱερατικὴν πηγὴν καὶ ὅτι ἡ ἐν αὐτῷ παράδοσις δὲν εἶναι παλαιότερα τῆς 7ῃς ἐκ/δος π.Χ.

π.Χ. τὸ πρῶτον ἀναφανείσα ὑπέροχος περὶ Θεοῦ διδασκαλία. Ἡ ἀντίληψις αὕτη, ἐπικρατήσασα ἰδίᾳ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Wellhausen καὶ ἐφεξῆς βασίζεται ἐπὶ θρησκευτικῶν δεδομένων, καθ' ἃ ἡ θρησκεία ἐξελίσσεται σταδιακῶς ἀπὸ ἀτελεστέρων εἰς πληρεστέρας μορφάς. Οὕτω καθ' ὑποτιθεμένην ἀνάλογον ἐξέλιξιν τῆς παλαιᾶς ἰσραηλιτικῆς θρησκείας κύριαι μορφαὶ ταύτης εἶναι ὁ ἐν τῷ ἀπωτέρῳ παρελθόντι πολυδαιμονισμός, ἡ ἐν τοῖς πατριαρχικοῖς χρόνοις πολυθεΐα, ἡ ἐν τοῖς μωσαϊκοῖς χρόνοις ἐνοθεΐα, ἡ διὰ τῶν προαίχμαλωσιακῶν προφητῶν τὸ πρῶτον κηρυχθεῖσα μονοθεΐα καὶ ὁ ἀπὸ τῶν αἰχμαλωσιακῶν χρόνων καὶ ἐφεξῆς νομισμός, διὸ καὶ ἡ ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς Ἑξόδου ἡθικὴ μονοθεΐα μετὰ τοῦ ταύτην περιχαρακοῦντος κοινοτικοῦ καὶ λατρευτικοῦ νομισμού ἐκλαμβάνεται ὡς παραποίησις τῆς πραγματικότητος, ἅτε προβαλλομένη εἰς τὸ παρελθὸν ἐκ μεταγενεστέρων χρόνων.

Τοιαύτη ὅμως θεώρησις ἀδυνατεῖ νὰ ἐπιλύσῃ ἰδιόζοντα προβλήματα, οἷα εἶναι τὰ τῆς παλαιᾶς ἰσραηλιτικῆς θρησκείας. Ἡ λύσις τούτων εὐδογεῖται ἔνθεν μὲν δι' ἐξετάσεως τῶν ἐκ διαφόρων (ἱστορικῶν, προφητικῶν, νομικῶν καὶ τελετουργικῶν) βιβλικῶν πηγῶν γνωστῶν ἡμῖν ἰσραηλιτικῶν παραδόσεων, ἔνθεν δὲ δι' ἐναρμογῆς τῆς ἐμφάνισεως τοῦ γλαχβισμού εἰς ἀντίστοιχον πολιτιστικὸν καὶ θρησκευτικὸν περιβάλλον. Οὕτω καθίσταται φανερόν ὅτι αἱ μὲν ἰσραηλιτικαὶ παραδόσεις ἀνάγουν τὴν διαθηκῶν ἰδρυσιν τοῦ γλαχβισμού εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μωϋσέως, ἡ δὲ ἐμφάνισις τοῦ μονοθεϊστικοῦ γλαχβισμού δύναται, ὡς ὑποστηρίζει ὁ πολὺς Albright⁴⁵ βασιζόμενος ἐπὶ ἱστορικῶς ἀξιολογουμένων ἀρχαιολογικῶν δεδομένων, νὰ ἐνταχθῇ εἰς τὸ πολιτιστικὸν καὶ θρησκευτικὸν περιβάλλον τῆς ὑστέρας ὀρειχαλκίνης ἐποχῆς (π. 1500-1200 π.Χ.). Διὰ τοιαύτης ἐξηγήσεως ἡ ἐν δημιουργικοῖς μωσαϊκοῖς χρόνοις ἐμφάνισις τοῦ ἡθικοῦ μονοθεϊσμοῦ, μὴ κατ' ἀνάγκην ὑποκειμένη εἰς ὑποτιθέμενόν τι θρησκευτικὸν ἐξελικτικὸν σχῆμα, τεκμηριοῦται ὡς κατὰ πάντα εὐλογος προϋπόθεσις τῆς μετέπειτα ἱστορίας τοῦ γλαχβισμού.

Παρά ταῦτα ἡ ἐξ ἐπόψεως περιεχομένου προέλευσις τοῦ μωσαϊκοῦ γλαχβισμού παραμένει ἀσαφής, διὸ καὶ ἐν σχέσει πρὸς αὐτὴν οἱ ἐρευνῆται πιθανολογοῦν διαφοροτρόπως. Ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν χωρίων Ἑξ. 3,13-15 καὶ 6,2-3 θεώρησις τοῦ Γλαχβὲ ὡς ταυτιζομένου πρὸς τὸν θεὸν τῶν πατέρων προσκόπτει εἰς τὸ ὅτι ἡ τοιαύτη ταύτισις προϋποθέτει ἐν ταυτῷ συνέχειαν καὶ λύσιν τῆς συνεχείας (πρβ. Wright). Ἡ δ' ἐκδοχὴ ὅτι ὁ Γλαχβὲ ἦτο θεὸς τῆς μιδιανικῆς φυλῆς τῶν κενιτῶν καὶ ὅτι ὁ πενθερὸς τοῦ Μωϋσέως ἦτο ἱερεὺς τοῦ Γλαχβὲ (πρβ. Ἑξ. 18) ἐνέχει λῆψιν τοῦ ζητουμένου. Ἄλλως τε πᾶσα ὑποτιθεμένη ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως, κενιτικὴ, αἰγυπτιακὴ (μονοθεϊσμός ἐπιβληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἑχνατῶν) καὶ εἴ τις ἄλλη, δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄλλως,

45. W. F. Albright, *From the Stone Age to Christianity*, 1957², βλ. ἰδίᾳ σ. 160 ἐξ. Πρβ. τοῦ αὐτοῦ, *BASOR* 58 (1935), σ. 10-18. (χρονολογία τῆς Ἑξόδου).

εἰ μὴ ὡς διὰ τῆς Ἰσραηλιτικῆς πίστεως μεταμορφωθὲν δάνειον ἰδεολογικὸν στοιχεῖον.

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει ἔνθεν μὲν διὰ τὴν μορφήν τῆς μεταξὺ Γαλαθῶν καὶ Ἰσραὴλ συναφθείσης διαθήκης, ἔνθεν δὲ διὰ πολλὰς διατάξεις τῆς σιναϊτικῆς νομοθεσίας. Διὰ τῆς ἄχρι τοῦδε ἐρεύνης ἡ σιναϊτικὴ διαθήκη νοεῖται εἶτε ὡς ἔχουσα τὴν ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ περιβάλλοντος εἰλημμένην (πρβ. O. Kaiser, Εἰσαγ. 1978⁴, σ. 68 ἐξ.: 5. Bund und Recht) καὶ πρὸς θρησκευτικὸν σκοπὸν προσηρμοσμένην νομικὴν μορφήν ἀμφοτεροβαροῦς καὶ δι' ὅρκου ἐπισφραγιζομένης συμφωνίας, εἶτε ὡς ἔχουσα τὴν ἐκ τοῦ νομαδικοῦ βίου εἰλημμένην καὶ πρὸς θρησκευτικὸν σκοπὸν προσηρμοσμένην μορφήν ἰδιωτικῆς συμφωνίας, ἐπισφραγιζομένης δι' ἐπικλήσεως τῶν θεῶν τῶν συμβαλλομένων μερῶν καὶ ἀποβλεπούσης εἰς εἰρηνικὴν συνύπαρξιν τούτων (Pedersen⁴⁶), εἶτε, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, ὡς προϋποθέτουσα τὴν καὶ ἐκ χεττιτικῶν κειμένων τῆς ὑστερας ὀρειχαλκίνης ἐποχῆς γνωστὴν μορφήν κυριαρχικῆς συμφωνίας, ἧς οἱ ὅροι ἐκφράζουν τὸ θέλημα τοῦ κυριάρχου, αὐτοπροβαλλομένου ὡς εὐεργέτου τοῦ ὑποτελοῦς, καὶ τὴν ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ὑπὸ τοῦ ὑποτελοῦς ἀποδοχῆς αὐτῶν ἐλευθέραν διαβίωσιν τούτου (Mendenhall⁴⁷).

Ἡ δ' ἀρχαιότης πολλῶν διατάξεων τῆς σιναϊτικῆς νομοθεσίας διαπιστοῦται διὰ συσχετίσεώς των πρὸς παρομοίας συλλογὰς τῆς ἀρχαίας Ἑγγύς Ἀνατολῆς. Οὕτω τὸ «βιβλίον τῆς διαθήκης» (Ἐξ. 20,22—23,33) παραβαλλόμενον πρὸς τὰς ἀνατολικὰς νομικὰς συλλογὰς ταύτας⁴⁸ διαγιγνώσκεται ὡς ὁ παρ' Ἰσραὴλ ἀρχαιότερος νομικὸς κώδιξ. Οὗτος δ' ἐμφαίνει οὐ μόνον ὁμοιότητα πρὸς τὰς νομικὰς συλλογὰς τοῦ ἀνατολικοῦ περιβάλλοντος ἀλλὰ καὶ διαφορὰς ἀπὸ τούτων, διὸ καὶ οἱ ἐρευνηταὶ θεωροῦν αὐτὸν ἔνθεν μὲν ὡς ἐρριζωμένον εἰς τὸ περιβάλλον ἐκεῖνο, ἔνθεν δὲ ὡς προσηρμοσμένον πρὸς τὸ ἐν Παλαιστίνῃ πολιτιστικὸν περιβάλλον τῆς γαλαθικῆς λατρείας. Κατὰ τὸν Alt⁴⁹ οἱ παλαιοὶ

46. J. Pedersen, *Israel: Its Life and Culture*, I-II, Copenhagen 1926.

47. G. E. Mendenhall, *Law and Covenant in Israel and the Ancient Near East*, Pittsburgh 1955.

48. Τοιαῦται συλλογαὶ εἶναι αἱ ἐξῆς: 1) ὁ ἐν σουμερικῇ γλῶσσῃ κώδιξ τοῦ Οὐρ-νάμμου (π. 2062-2045 π.Χ.) ἰδρυτοῦ τῆς γ' δυναστείας τῆς Οὐρ· 2) ὁ κώδιξ τοῦ Λιπιτ-ιστάρ (π. 1875-1865 π.Χ.), βασιλέως τῆς σουμερικῆς δυναστείας τῆς Ἰσίν· 3) οἱ ἐν ἀκκαδικῇ γλῶσσῃ νόμοι τοῦ ἀμοριτικοῦ βασιλείου τῆς Ἑσνούνα (ἐκ τῶν μέσων τῆς 19ης ἐκ/δος π.Χ.), οἵτινες μὴ ἔχοντες τὴν τριπλὴν μορφήν τῶν κωδίκων, τ.ἐ. πρόλογον, νόμους καὶ ἐπίλογον, δὲν καλοῦνται κώδιξ· 4) ὁ κώδιξ τοῦ Χαμμουραπί, βασιλέως (π. 1728-1686 π.Χ.) τῆς α' (ἀμοριτικῆς) δυναστείας τῆς Βαβυλώνος· 5) οἱ χεττιτικοὶ νόμοι (ἐκ τῆς 14ης ἐκ/δος π.Χ.)· καὶ 6) οἱ μεσοασσυριακοὶ νόμοι (ἐκ τῆς 12ης ἐκ/δος π.Χ.). Βλ. ANET σ. 159-197, 523-525. Δι' ἐξέτασιν τῶν ἐκ τῶν ἀνατολικῶν συλλογῶν τούτων παραλλήλων πρὸς Ἐξ. 21,2—22,16 χωρίων βλ. S. M. Paul, *The Book of the Covenant*, 1965, κεφ. 5.

49. A. Alt, *Die Ursprünge des israelitischen Rechts*, (SAL 86) 1934=Kleine

ἰσραηλιτικοὶ νόμοι δύνανται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μορφῆς των νὰ διακριθοῦν εἰς περιπτωσιολογικοὺς ἢ ὑποθετικοὺς καὶ ἀποδεικτικοὺς ἢ κατηγορηματικούς. Οἱ περιπτωσιολογικοὶ ἔχουν τὴν μορφήν ὑποθετικῆς προτάσεως, ἥς ἡ μὲν ὑπόθεσις εἰσάγεται διὰ τοῦ **יִם** (ἐάν) καὶ ὀρίζει τὴν περίπτωσιν, ἡ δὲ ἀπόδοσις ὀρίζει τὴν τιμωρίαν· λ.χ. Ἑξ. 21,2-14,18-36. 22,1-17. Οἱ ἀποδεικτικοὶ ἔχουν τὴν μορφήν κατηγορηματικῶν καὶ ἀπολύτων ἀπαγορεύσεων. Ἐκ τοιούτων ἀπαγορεύσεων κατ' ἀρνητικὴν διατύπωσιν (πλὴν τῶν εἰς τὸ σάββατον καὶ τοὺς γονεῖς ἀφορωσῶν ἐντολῶν) συνίσταται ὁ δεκάλογος (20,1-17). Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἀποδεικτικῶν νόμων ὁ Alt περιλαμβάνει καὶ τοὺς εἰσαγομένους διὰ μετοχῆς· λ.χ. Ἑξ. 21,12: «Ὅστις πατάξῃ (**הַכָּה**) ἄνθρωπον, καὶ (οὗτος) ἀποθάνῃ, ἐξάπαντος (ὁ πατάξας) θά θανατωθῇ». Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐρευνητὴν τὸ ἰσραηλιτικὸν δίκαιον προῆλθεν ἐκ δύο διαφόρων πηγῶν, ὧν ἡ μία ὑπῆρξε ξένη καὶ ἡ ἑτέρα ἰσραηλιτικὴ, καθόσον οἱ μὲν περιπτωσιολογικοὶ νόμοι ἔχουν ληφθῆ ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δὴ τοῦ χαναναϊτικοῦ περιβάλλοντος, οἱ δὲ ἀποδεικτικοὶ ἔχουν καθαρῶς ἰσραηλιτικὴν τὴν προέλευσιν των. Εἰρήσθω ὅμως ὅτι διὰ νεωτέρας ἐρεῦνης (πρβ. Hyatt, ὑπόμν. 1971, σ. 36 ἐξ., 209. Kaiser, εἰσαγ. 1978⁴, σ. 65) ἔχει καταδειχθῇ ὅτι ἡ ἀποδεικτικὴ μορφή δὲν ἐμφανίζει ἀποκλειστικῶς ἰσραηλιτικὴν προέλευσιν, καθόσον εὐρίσκεται συχνάκις καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσραήλ, λ.χ. ἐν χεττιτικαῖς⁵⁰ συνθήκαις καὶ ἐν αἰγυπτιακοῖς⁵¹ καὶ μεσοποταμιακοῖς⁵² σοφολογικοῖς κειμένοις.

ε'. Ὁρησκευτικὴ σπουδαιότης

Ἐν τῇ Ἑξόδῳ τὸ διὰ τοὺς ἀνθρώπους διαφέρειν τοῦ Θεοῦ, ὅπερ παρατηρεῖται καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς Γενέσεως, καθίσταται ζωηρότερον. Τὸ ὅτι φαίνεται στρεφόμενον μόνον πρὸς τοὺς ἰσραηλίτας ὀφείλεται εἰς θεϊαν παιδαγωγίαν. Πάντως ἡ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους στενὴ σχέσις τοῦ Θεοῦ, ὡς συχνάκις ἐμφανίζεται αὕτη ἐν τῇ Ἑξόδῳ, δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀναγκαιότητος ἀλλὰ θείας βουλήσεως, ἥτις καὶ διακρίνεται διὰ τὴν ἀγαθότητά της. Τοὺς ὅρους τῆς διαθήκης θέτει βεβαίως ὁ Θεὸς κατ' ἀπόλυτον ἐλευθερίαν. Ἀξίος δ' ἰδίας προσοχῆς εἶναι ὁ χαρακτήρ τῶν πρὸς τὸν Θεὸν σχέσεων τῶν ἰσραηλιτῶν. Ἡ ἀνταπόκρισις τούτων εἰς τὰ πρὸς τὸν ἀληθινὸν Θεὸν καὶ τὰς ὑπὸ τούτου θεσπιζομένας ἠθικὰς ἀρχὰς καθήκοντα ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τῆς σωτηρίας των

Schriften I, München 1953 (1963³), σ. 278 ἐξ. = Grundfragen der Geschichte des Volkes Israel, München 1970, σ. 203 ἐξ. Καὶ ἀγγλιστί: The Origins of Israelite Law, ἐν Essays on Old Testament History and Religion, μεταφρ. ὑπὸ R. A. Wilson, Oxford, 1966, σ. 79-132.

50. M. Weinfeld, The Origin of the Apodictic Law, VT 23 (1973), σ. 63 ἐξ.

51. R. Kilian, Apodiktisches und kasuistisches Recht im Licht ägyptischer Analogien, BZ NF 7 (1963), σ. 185 ἐξ.

52. Thomas and Dorothy Thompson, VT 18 (1968), σ. 81 ἐξ.

οὐ μόνον ὡς ἀτόμων ἀλλὰ καὶ ὡς ομάδος. Εἶναι πρόβλημα ὁλοκλήρου τῆς κοινότητος ἢ ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς ἐκτέλεσις τῶν θρησκευτικῶν των καθηκόντων, διὸ καὶ ἡ ἐν Σινᾷ θεσπισθεῖσα λατρεία φέρει χαρακτηριστικὰ κοινωνικόν. Ἡ κιβωτὸς τῶν ἐντολῶν ἢ κιβωτὸς τῆς διαθήκης εἶναι θρόνος τοῦ Θεοῦ ὁρατὸς ὑπὸ τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἡ δὲ σκηνὴ τῆς συναντήσεως ἢ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου⁵³ προορίζεται νὰ ἀποτελέσῃ τόπον συναντήσεως τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐμμέσως (διὰ τοῦ ἐπισήμου ἐκπροσώπου των) ἢ ἀμέσως. Συνελόντι δ' εἰπεῖν ἢ σιναιτικὴ νομοθεσία εἶναι σπουδαιότης, ἅτε ἐξαγγέλλουσα τὴν ἀποκλειστικὴν μονοθεΐαν καὶ ἐπιβάλλουσα τὰς ὑψηλὰς ταύτης ἠθικὰς ἀρχάς.

Αἱ ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς Ἐξόδου περιεχόμεναι παραδόσεις ἐμφανίζονται ὑπὸ τὴν τελικὴν των μορφήν καὶ ἀφοροῦν εἰς γεγονότα, ἅτινα ἔχουν θεμελιώδη σπουδαιότητα διὰ τὴν πίστιν καὶ τὸν βίον τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, διὸ καὶ ἡ ἐν τῇ βιβλικῇ σκέψει παρουσία των εἶναι ζωτικὴ καὶ συνεχής. Τὰ γεγονότα ταῦτα εἶναι ἔνθεν μὲν ἡ γένεσις τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ καὶ ἡ διὰ τοῦ Μωϋσέως ἀπελευθέρωσις αὐτοῦ ἐκ τῆς αἰγυπτιακῆς δουλείας, ἔνθεν δὲ ἡ μετ' αὐτοῦ σύναψις διαθήκης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διὰ ταύτης ἐδραίωσις τῶν βασικῶν του θεσμῶν (πλὴν τῆς βασιλείας).

Ἡ γένεσις τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ εἶναι ἔκφρασις οἰκτιρμοῦ, δικαιοσύνης καὶ δυνάμεως τοῦ Γραχβὲ πρὸς λάτρεις Του σταθερῶς ἐλπίζοντας εἰς Αὐτὸν καὶ ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά Του. Οὕτω ἐπὶ παραδείγματος ὁ ἐν τῇ φλεγομένῃ βάρῃ ἀποκαλυπτόμενος Γραχβὲ ἐκδηλοῖ σωστικὸν οἰκτιρμὸν ἐπὶ τῇ πρὸς Αὐτὸν ἀπέλπιδι κραυγῇ τῶν ὑποδούλων, λυτρωτικὴν δικαιοσύνην ἐπὶ τῇ ἀναξιοπαθείᾳ τῶν καταπιεζομένων καὶ ἀκαταμάχητον δύναμιν ἐπὶ τῇ ὑπ' Αὐτοῦ ἀναλαμβανομένῃ προστασίᾳ τῶν ὁσονούπω ἀπελευθερουμένων.⁵⁴ Ἐν δὲ τῇ διὰ τοῦ Μωϋσέως ἀπελευθερώσει τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ ἐκ τῆς αἰγυπτιακῆς δουλείας καταφαίνεται ἡ ἐν ἰδιαζούσῃ θεῖᾳ πιστότητι καὶ προνοίᾳ συντελουμένη ἀνάδειξις τοῦ Ἰσραὴλ εἰς ἐκλεκτὸν λαὸν τοῦ Γραχβὲ (πρβ. 19, 5-6).⁵⁵ Ἡ ἰδέα αὕτη, σχετιζομένη ὑπὸ τῆς ἐν τῇ Γενέσει παλαιᾶς παραδόσεως πρὸς τὴν κλῆσιν τοῦ Ἀβραάμ (Γεν. 12,1 ἐξ.) καὶ ἱστορικῶς μαρτυρουμένη ἐν τοῖς χρόνοις τῶν προφητῶν, ἔχει βαθείας τὰς ρίζας τῆς εἰς τὴν σιναιτικὴν διαθήκην.

Ἡ διαθήκη αὕτη, στενῶς συνδεδεμένη πρὸς τὴν ἔξοδον (πρβ. 19,1

53. A. R. S. Kennedy, λ. Tabernacle, ἐν HDB IV (1902), σ. 653-668. — F. M. Cross, The Priestly Tabernacle, BA 10 (1947), σ. 45-68 (=The BA Reader 1, σ. 201-228). — G. H. Davies, λ. Tabernacle, ἐν IDB IV (1962), σ. 498-506.

54. Κ. Σ. Βλάχου, Ἡ ὁρολογία τῆς καταδυναστεύσεως στὸ βιβλίον τῆς Ἐξόδου (Φιλολογικὴ καὶ θεολογικὴ θεώρηση), Ἀθήνα 1986.

55. K. Gallin, Die Erwählungstraditionen Israels, 1928.—Th. C. Vriezen, Die Erwählung Israels nach dem Alten Testament, 1953.—H. Wildberger, Jahwes Eigentumsvolk, (ATHANT 37) 1959. — P. Altman, Erwählungstheologie und Universalismus im Alten Testament, 1964.

ἐξ.), νοεῖται ὡς ἔχουσα μορφήν κυριαρχικῆς συμφωνίας, συναπτομένης μεταξὺ κυριάρχου καὶ ὑποτελοῦς. Κυρίαρχος ἐν προκειμένῳ εἶναι ὁ Θεὸς καὶ ὑποτελὴς ὁ λαὸς Του, ὃν ἐκλέγει ἐκ τοῦ πλῆθους τῶν λαῶν τῆς γῆς. Ὁ δὲ συμβολισμὸς τῆς θείας κυριαρχίας ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ἀξίωμα οὐχὶ ἀπλῶς ἐνὸς τῶν ἐν Χαναάν πολλῶν βασιλείων ἀλλὰ τοῦ βασιλέως τῶν βασιλείων, ὡς ἐπιτλοφορεῖτο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑγγύς Ἀνατολῇ ὁ ἀπόλυτος μονάρχης. Ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἀποκαλύπτει τὸ θέλημά Του εἰς τὸν λαόν Του καὶ ὁ λαὸς Του ἀποδέχεται αὐτὸ εὐγνωμόνως καὶ οἰκειοθελῶς. Ἐν τῇ διαθήκῃ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐκφράζει ὁ δεκάλογος (20,1-17), οὗτινος αἱ ἐντολαὶ (δεβαρίμ = λόγοι: 20,1. 24,3. Πρβ. Δευτ. 4,13. 5,4-5,22) προέρχονται ἐξ ἀμέσου ἀποκαλύψεως καὶ δύνανται νὰ θεωρηθῶν ὡς γενικαὶ ἀρχαὶ δικαίου. Τὸν ἀντίον τὸ βιβλίον τῆς διαθήκης (20, 22—23,33) περιέχει διατάξεις (μιθπατίμ = κρίσεις: 24,1), αἵτινες προέρχονται ἐξ ἐμμέσου ἀποκαλύψεως καὶ ἀποβλέπουν εἰς διαδικαστικὸν κατατοπισμὸν τοῦ λαοῦ εἰς εἰδικὴν ἐφαρμογὴν τῶν γενικῶν ἀρχῶν δικαίου. Συνάρτησιν πρὸς τὴν ἔξοδον καὶ τὴν διαθήκην ἐμφαίνουν καὶ πάντες οἱ λοιποὶ βασικοὶ θεσμοὶ τοῦ Ἰσραὴλ (πλὴν τῆς βασιλείας), οἵτι εἶναι ἡ προφητεία, τ.ἐ. ἡ δι' ἀνθρώπου κληθέντος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐξαγγελία τοῦ θείου θελήματος, ἡ καθιέρωσις τῶν ἱερέων καὶ τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς πίστεως λευϊτῶν, τὸ ἁγιαστήριον ὡς τόπος παρουσίας τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἐν αὐτῷ θεία λατρεία.

Κατὰ τὸν εἰς ἱερατικὸν κύκλον τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀνήκοντα ἐκδότῃ τῶν συνυφασμένων πηγῶν JE, ὅστις προσέθηκεν εἰς τὰς ἐν αὐταῖς παραδόσεις περὶ ἑξέδου καὶ σιναιτικῆς διαθήκης τὴν περὶ ἁγιαστηρίου καὶ λατρείας ἱερατικὴν παράδοσιν, ἡ συγκρότησις τοῦ ἱσραηλιτικοῦ λαοῦ ὀφείλεται εἰς τὴν ἐν τῷ ἁγιαστηρίῳ θείαν παρουσίαν (πρβ. 29,43-45· «Καὶ ἐκεῖ θὰ συναντῶμαι μετὰ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ (ἡ σκηνὴ) θὰ ἀγιάζεται διὰ τῆς δόξης μου... καὶ θὰ σκηνώσω ἐν μέσῳ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ καὶ θὰ εἶμαι Θεὸς των»). Συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν ταύτην πᾶς ἱσραηλίτης ἠδύνατο ἐν τῷ ἁγιαστηρίῳ νὰ συναντηθῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ, οὗτινος ἡ παρουσία περιεβάλλετο ὑπὸ τῆς ἐξαστραπτούσης δόξης Του, ἀποφεύγων τὸν ἐκ τῆς προσωπικῆς συναντήσεως κίνδυνον διὰ τῆς τὴν θείαν δόξαν καλυπτούσης νεφέλης. Ὁ Θεός, ὡς παρατηρεῖ ὁ Wright, κατοικεῖ (יְהוָה) ἐν οὐρανοῖς, διὸ καὶ ἡ ἐν τῷ ἁγιαστηρίῳ ἐγκόσμιος παρουσία Του ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὴν ὑπερβατικότητά Του διὰ τοῦ ῥήματος יְהוָה (σκηνῶ· κατοικῶ. Πρβ. Ἰωάν. 1,14· «καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν»). Ἡ περὶ ἁγιαστηρίου ἱερατικὴ παράδοσις προϋποθέτει μὲν τὴν παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς κρατοῦσαν περὶ ναοῦ ἀντίληψιν ὡς θείου ἐνδαιτηματός,⁵⁶ ἀλλ' ἐναντι ταύτης ὑπερέχει τόσον, ὅσον καὶ ὁ ἡθικὸς μονο-

56. Πρβ. ἰδίᾳ τὴν ἐν τῇ οὐγαριτικῇ Βασιλίδι πρῶτον διὰ τὸν Γιάμ καὶ ἔπειτα διὰ τὸν Βάαλ περιγραφομένην ἀνέγερσιν θείου κατοικητηρίου ('Α. Π. Χαστοόπη, 'Ἡ ἐν τοῖς οὐγαριτικοῖς κειμένους Βασιλίας, Ἀθήναι 1972, σ. 16 ἐξ. καὶ 34 ἐξ.).

θεῖσμός ἐναντι τοῦ φυσιοκρατικοῦ πολυθεϊσμοῦ. Εἰρήσθω δ' ὅτι διάφορός πως ἀπὸ τῆς ἱερατικῆς θεωρήσεως τοῦ ἀγιαστηρίου εἶναι ἡ δευτερονομιστική, καθ' ἣν τοῦτο δὲν εἶναι τὸ κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ (πρβ. Α' Βασ. 8,12-13) ἀλλ' ὁ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκλεγεῖς δι' ἐπίκλησιν τοῦ ὀνόματός Του τόπος (πρβ. Α' Βασ. 8,27-29).

στ'. Τὸ βιβλίον ἐν τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ

Ἦδη ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ τὰ γεγονότα τοῦ βιβλίου τῆς Ἐξόδου ἐρμηνεύονται τυπολογικῶς ὡς ὑποτυπώσεις ἀληθειῶν ἐκείνης. Οὕτω ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐν Α' Κορ. 10,2-4 συσχετίζει τυπολογικῶς τὴν μὲν διάβασιν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης πρὸς τὸ χριστιανικὸν βάπτισμα, τὸ δὲ μάννα καὶ τὸ ὕδωρ τοῦ Χωρήβ πρὸς τὴν θείαν Εὐχαριστίαν καὶ ἐν Α' Κορ. 5,7 καλεῖ τὸν θυσιασθέντα Χριστὸν «πάσχα ἡμῶν». Ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Ἰωάννου ὁ Μεσσίας παρίσταται ὡς νέος Μωϋσῆς (1,17. 3,14) καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀντιπαραβάλλει ἑαυτὸν πρὸς τὸ μάννα τῆς ἐρήμου (6,32 ἐξ.). Καταφανὴς δ' εἶναι ἡ ἐν τῇ δομῇ καὶ τῇ ἀκολουθίᾳ τῶν θεμάτων ὑπάρχουσα ἀντιστοιχία μεταξὺ τῆς Ἐξόδου καὶ τῶν πρώτων κεφαλαίων τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννου. Ἐξ. 3 καὶ Ἰωάν. 1,29-34. Ἐξ. 4 καὶ Ἰωάν. 2,1-11. Ἐξ. 11-12 καὶ Ἰωάν. 2,13 ἐξ. Ἐξ. 14 καὶ Ἰωάν. 3,5. Τυπολογικὸν συσχετισμὸν πρὸς τὴν Ἐξοδὸν ἐμφαίνει καὶ τὰ χωρία Ἀποκ. 15,3. Α' Πέτρ. 1,13. Ἐβρ. 3,1-6. 7-9. 9,18-28 (πρβ. Ἐξ. 24,3-8).

Τὸ βιβλίον τῆς Ἐξόδου καθ' ἑαυτὸ δὲν ἔχει ἐρμηνευθῇ πολὺ ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων καὶ συγγραφέων. Σφύζονται τινες τῶν εἰς τὴν Ἐξοδὸν ὁμιλιῶν καὶ ἐκλογῶν τοῦ Ὡριγένους (MPG 12 καὶ 17), βραχέα ἀποσπάσματα Διοδώρου τοῦ Ταρσοῦ (MPG 34) καὶ Θεοδώρου τοῦ Κύρου (εἰς τὰ ἄπορα τῆς θείας Γραφῆς, MPG 80), ἡ ἐξήγησις ἐκλεκτῶν χωρίων ὑπὸ Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας (Γλαφυρὰ εἰς τὴν Ἐξοδὸν, MPG 69) καὶ ὑπόμνημα Προκοπίου τοῦ Γαζαίου (MPG 87,1), Ὁ Αὐγουστῖνος (MPL 34) ἐπισημαίνει τοὺς ἐβραϊσμούς καὶ τοὺς ἑλληνισμούς, οἵτινες ἐπισκοτεῖζον τὸ λατινικὸν κείμενον τοῦ βιβλίου. Ὁ Ἰσίδωρος Σεβίλλης (MPL 83) καὶ Βέδας ὁ Αἰδέσιμος (MPL 91) ἐξηγοῦν ἀλληγορικῶς ὠρισμένα χωρία. Τὸ ἔργον τοῦ Hrabanus Maurus (MPL 107) ἔχει συντεθῇ, ὥσπερ καὶ ἡ εἰς τὸν Walahfrid Strabo ἐσφαλμένως ἀποδοθεῖσα Γλῶσσα (MPL 113), ἐκ προγενεστέρων ἔργων. Παρότι ὅμως οἱ πατέρες δὲν ἔχουν καταλίπει πολλὰ ἐξηγητικὰ ἔργα, ἡ σκέψις αὐτῶν συνδέεται σταθερῶς πρὸς τὸ βιβλίον, δεδομένου ὅτι ἀναπτύσσουν τὴν ἡδὴ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἐκφρασθεῖσαν τυπολογίαν τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς εὐχαριστίας καὶ παραθέτουν συχνότατα ἐν ταῖς κατηγορήσεσιν των, ταῖς μυστηριακαῖς των διδασκαλίαις καὶ ταῖς πασχαλίοις ὁμιλίαις των χωρία ἐκ τοῦ βιβλίου τῆς Ἐξόδου. Πρβ. ΠΔΟ' τ. 2 (1955, 1964²).

ζ'. Κείμενον

Τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον τῆς Ἑξόδου ἔχει μὲν ἐν γένει παραδοθῆ καλῶς, ἀλλ' ἐμφανίζει δυσχερείας ὀφειλομένας εἰς τὴν ἐν κεφ. 25—31 καὶ 35—40 παρουσίαν τεχνικῶν ὄρων καὶ τὴν ἐνιαχοῦ παραλλάσσουσαν μορφήν κειμένου τῶν δύο παραλλήλων ἐνοτήτων τούτων. Ὡρισμένα χωρία ἐμφανίζονται ὡς ἀθεραπεύτως παρεφθαρμένα. Τμήματα δύο χειρογράφων τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος βιβλίου, καταγόμενα ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς 1ης ἐκ/δος μ.Χ. ἔχουν πρό τινων ἐτῶν ἀνακαλυφθῆ πλησίον τοῦ Κιρβὲτ Κουμράν. Τὸ ἐν τῶν χειρογράφων τούτων, παραβαλλόμενον πρὸς τὸ μασωριτικὸν κείμενον, ἐμφαίνει πολλὰς παραλλαγὰς. Ἡ διὰ τῶν ταρχκουμίμ, ἅτινα εἶναι παραφράσεις μᾶλλον ἢ μεταφράσεις, παρεχομένη βοήθεια εἶναι μικρά.

Ἡ μετάφρασις τῶν Ο' παρέχει ἐνιαχοῦ χρησίμους παραλλαγὰς. Αὕτη ἀποκλίνει ἐκ τοῦ ἐβραϊκοῦ ἐλαφρῶς μὲν ἐν τῇ χρήσει τῶν θεῶν ὀνομάτων (Ἐλωχίμ ἀντὶ Γλαχβὲ ἐν κεφ. 19), λίαν αἰσθητῶς δὲ ἐν τῇ διατυπώσει καὶ τῇ ἐσωτερικῇ διατάξει τῶν κεφ. 35—40. Χαρακτηριστικῶς δ' ἐν προκειμένῳ παρατηρεῖ ὁ Hyatt (ὑπόμν. 1971, σ. 328 ἐξ.) ὅτι ἐν τοῖς κεφαλαίοις τούτοις ἡ μετάφρασις τῶν Ο' διαφέρει ἀπὸ τοῦ ἐβραϊκοῦ ἐμφανέστερον ἢ ἐν οἰφδήποτε ἄλλῃ ἰσομέτρῳ τμήματι τῆς Π. Διαθήκης. Οὕτω κοινὰ ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περικοπαῖς (κεφ. 25—31 καὶ κεφ. 35—40) λέξεις ἀποδίδονται διὰ διαφόρων ἐλληνικῶν λέξεων· ἐκ τῆς δευτέρας περικοπῆς παραλείπονται τὸ θυσιαστήριον τοῦ θυμιάματος, αἱ σάνιδες τῆς σκηνῆς, τὰ ἐκ τριχῶν αἰγῶν παραπετάσματα καὶ αἱ δύο σειραὶ δερματίνων καλυμμάτων· καὶ διάφορα ἀντικείμενα περιγράφονται κατὰ παραλλάσσουσαν τάξιν, ὡς λ.χ. τὰ ἱερατικὰ ἐνδύματα (Μ κεφ. 39, Ο' κεφ. 36). Πρὸς ἐξήγησιν τῶν διαφορῶν τούτων ὑποτίθεται συνήθως εἴτε ὅτι ἑκατέρα τῶν περικοπῶν ἔσχε τὸν ἴδιον αὐτῆς μεταφράστην εἴτε ὅτι ἡ μετάφρασις τῆς δευτέρας (κεφ. 35—40) ἐβασίσθη ἐπὶ διαφόρου ἐβραϊκοῦ κειμένου. Ἀμφότεραι ὅμως αἱ ἐκδοχαὶ αὗται, ἰδίᾳ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Gooding λεπτομερῆ ἐξέτασιν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος προβλήματος,⁵⁷ στεροῦνται πειστικότητος. Τὰ ἐκ τῆς ἐρεύνης τοῦ Gooding συμπεράσματα εἶναι ὅτι ἀμφότεραι αἱ περικοπαὶ μετεφράσθησαν ὑπὸ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου, ὅτι ἡ μετάφρασις ἀμφοτέρων τῶν περικοπῶν ἐβασίσθη ἐπὶ ἐβραϊκοῦ κειμένου σχεδὸν συμπίπτοντος πρὸς τὸ μασωριτικὸν καὶ ὅτι ἡ ἐν τῇ μεταφράσει τῶν Ο' διάταξις τῆς ὕλης ἀρχικῶς μὲν ἦτο οἷα καὶ ἡ ἐν τῷ ἐβραϊκῷ, ἀλλ' ὕστερον μετετράπη ὑπὸ τινος ἐκδότου τῆς. Τὸ σαμαρειτικὸν καὶ τὸ συριακὸν κείμενον συμφωνοῦν ἐν γένει πρὸς τὸ ἐλληνικόν, ἀλλ' ἐν κεφ. 35—40 ἀκολουθοῦν τῷ ἐβραϊκῷ.

57. D. W. Gooding, *The Account of the Tabernacle: Translation and Textual Problems of the Greek Exodus*, Cambridge 1959.